

MUZEUL NAȚIONAL AL BANATULUI

ANALELE BANATULUI

Serie nouă

ARHEOLOGIE
ISTORIE

XXXI

2023

MEGA
Cluj-Napoca, 2023

Fondator**Ioachim Miloia****Colegiul de redacție**Claudiu ILAȘ, *manager al Muzeului Național al Banatului*Dr. Nicoleta DEMIAN, *redactor șef*Zsuzsanna KOPECZNY, *secretar de redacție*Dan L. CIOBOTARU, dr. Andrei GEORGESCU, dr. Zoran MARCOV, dr. Felicia OARCEA, dr. Călin TIMOC, *membri***Colegiul științific**

Dr. Costin FENEȘAN (București)

Dr. Bernhard Siegfried HEEB (Museums für Vor- und Frühgeschichte der Staatlichen Museen zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz)

Prof. dr. Elke KAISER (Institut für Prähistorische Archäologie Freie Universität, Berlin)

Prof. dr. Raiko KRAUSS (Eberhard Karls Universität, Tübingen)

Dr. Stelian MÂNDRUȚ (Institutul de Istorie George Barițiu, Cluj-Napoca)

Prof. dr. PETROVICS István (Universitatea József Attila, Szeged)

Prof. emerit dr. Ioan PISO (Director al Centrului de Studii Romane, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca)

Dr. Aurel RUSTOIU (Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca)

Dr. habil. Gábor SZABÓ (Institute of Archaeological Sciences, ELTE Faculty of Humanity, Budapest)

Prof. dr. Matthias WEMHOFF (Direktor des Museums für Vor- und Frühgeschichte der Staatlichen Museen zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz)

Vigneta copertei: Wiliam Vastag †

Analele Banatului, serie nouă, continuă publicațiile anterioare ale Muzeului Banatului din Timișoara:*Történelmi és Régészeti Értesítő*, 1875–1918*Gemina*, 1923*Analele Banatului*, 1928–1931*Tibiscus*, 1971–1979

Orice corespondență se va adresa

Muzeului Național al Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO–300002 Timișoara,

e-mail: analelebanatului@yahoo.com

Please send any mail to

Muzeul Național al Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO–300002 Timișoara,

e-mail: analelebanatului@yahoo.com

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor.

ISSN 1221–678X

DTP: Editura Mega

Indexată în următoarele baze de date internaționale:

SCOPUS (<https://www.scopus.com/sourceid/21100224411>)DOAJ (<https://doaj.org/toc/1221-678X>)ICI Journals Master List (<https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=25470>)CEEOL (<https://www.cceol.com/search/journal-detail?id=2682>)Editura MEGA | www.edituramega.roe-mail: mega@edituramega.ro

CUPRINS ■ SOMMAIRE ■ INHALT ■ CONTENTS

ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE VECHĂ

REMUS MIHAI FERARU

Le culte d'Apollon Didymeus dans les colonies milésiennes de la Propontide et du Pont-Euxin ☞
The cult of Apollo Didymeus in the Milesian colonies of the Propontis and the Euxine Pontus 11

GABRIEL MIRCEA TALMAȚCHI

Despre un nou tezaur monetar de dioboli din Mesembria descoperit în sudul Dobrogei ☞ *About a new monetary hoard of diobols from Mesembria discovered in the south of Dobruja* 25

BOGDAN LĂPUȘAN

Keys, locking mechanisms and padlocks from the old collections of the National Museum of Banat, from Pojejena and Tibiscum 33

ANDREI-CĂTĂLIN DÎSCĂ, IULIAN LEONTI

Drumul roman imperial între Tibiscum și Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Câteva considerații și rezultatele unor cercetări de teren ☞ *The Roman Imperial road from Tibiscum to Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Several observations and the results of new field investigations* 49

ALEXANDRU FLUTUR

Considerații despre valurile romane din Banat ☞ *Considerations about the Roman earth embankments in Banat* 71

ROBERT GINDELE

Așezarea sarmatică descoperită la dezvoltarea infrastructurii rutiere de la Cerneteaz – Sit 7 (jud. Timiș) ☞ *The Sarmatian settlement discovered during the construction of the road infrastructure at Cerneteaz-Sit 7 (Timiș County)* 109

DANIELA TĂNASE

Din nou despre antichitățile romano-bizantine descoperite la Drobeta-Turnu Severin din colecția lui Imre Pongrácz ☞ *New remarks about the Roman-Byzantine antiquities discovered at Drobeta-Turnu Severin from the collection of Imre Pongrácz* 137

LUCRĂRI PREZENTATE ÎN CADRUL CONFERINȚEI „POLITICS AND SOCIETY IN CENTRAL AND SOUTH-EASTERN EUROPE. DAILY LIFE IN MEDIEVAL AND EARLY MODERN TIMES (11TH–17TH CENTURIES)” (7–8 OCTOMBRIE 2021, TIMIȘOARA)

JELENA ĐORĐEVIĆ, VOJISLAV ĐORĐEVIĆ

“Livade-Đurđevac” near Pančevo. Results of archaeological research of medieval churches and necropolises 2009–2013 157

ALEKSANDAR KRSTIĆ

Reflection of daily life in medieval inscriptions and notes from Serbia and Bosnia (12th–16th centuries) 181

MILOŠ MAREK	
„In numerum proscriptorum malefactorum assignati“. Proscription in Banat and Transylvania in the Middle Ages (14 th –15 th century)	193
ELEK SZASZKÓ	
The last members of the Dobozi Dánfi family	203
MIKLÓS FÓTI, ISTVÁN PÁNYA	
Topographic data in Ottoman registers as a resource for the identification of vanished settlements in Bodrog County	213
NICULINA DINU	
Ottoman pottery discovered in Hârșova fortress in year 2020	227

ISTORIE MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

COSTIN FENEȘAN	
O încercare de reglementare a veniturilor fiscale din Transilvania în timpul celei de-a doua ocupații habsburgice (1603) ☞ <i>An attempt to regulate tax revenues in Transylvania during the second Habsburg occupation (1603)</i>	239
HAJNALKA TÓTH	
The 1707 raid of Kecskemét by Serbs and its diplomatic consequences in Habsburg–Ottoman relations	261
ZORAN MARCOV	
Coifurile Gărzii Cetățenești din Timișoara din colecția Muzeului Național al Banatului (prima jumătate a sec. al XIX-lea) ☞ <i>The helmets of the Citizen Guard from Timisoara from the collection of the National Museum of Banat (first half of the 19th century)</i>	273
RÓBERT KÁROLY SZABÓ	
Die historiografische Bedeutung der Schulregister der siebenbürgischen reformierten Schulen im Ersten Weltkrieg ☞ <i>The historiographical significance of register books of Transylvanian reformed schools in the First World War</i>	287
MARIAN-ALIN DUDOI	
The Romanian election of 1946 in the Norwegian press	297
RADU TABĂRĂ	
Serviciul Muncii. Analiză a impactului său economic la nivelul economiei naționale (1950–1961) ☞ <i>The Labor Service. Analysis of its economic impact on the national economy (1950–1961)</i>	301
VASILE RĂMNEANȚU	
Ultima vizită de lucru a lui Nicolae Ceaușescu în județul Timiș (14–15 septembrie 1988) ☞ <i>Nicolae Ceaușescu's last working visit in Timiș County (September 14–15, 1988)</i>	311

ISTORIA CULTURII, ARTEI, MUZEOLOGIE, RESTITUIRI

MIRELA BONCEA, CĂLIN TIMOC	
Despre activitatea de anticar și colecționar a umanistului italian Luigi Ferdinando Marsigli ☞ <i>The activity of the Italian humanist Luigi Ferdinando Marsigli as an antiquarian and collector</i>	323

RECENZII, PREZENTĂRI DE CARTE

ANDREI MIC

Sorin Mitu (editor), *Raporturi și imagini româno-maghiare*, Cluj-Napoca, Ed. Argonaut-Mega, 2023,
211 p. 335

OBITUARIA

Kakucs Lajos (1944–2023)..... 339

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE/ ABREVIATIONS BIBLIOGRAPHIQUES 343

O ÎNCERCARE DE REGLEMENTARE A VENITURILOR FISCALE DIN TRANSILVANIA ÎN TIMPUL CELEI DE-A DOUA OCUPAȚII HABSURGICE (1603)

Costin Feneșan*

Cuvinte cheie: Transilvania, Rudolf al II-lea, generalul Gheorghe Basta, Ernst von Mollart, Nikolaus von Burghausen.
Keywords: Transylvania, Rudolph II, General George Basta, Ernst von Mollart, Nikolaus von Burghausen.

An attempt to regulate tax revenues in Transylvania during the second Habsburg occupation (1603) (Abstract)

In July 1602, after the third and last abdication of the fickle Sigismund Báthory, Transylvania came under the control of Habsburg troops commanded by General George Basta. Most of the province's territory had fallen prey to military operations and the excesses of mercenary troops. Burnt and ruined villages, a population decimated by famine and plague had brought Transylvania to the brink of collapse. Under these conditions, the tax revenues, which had been damaged anyway by Sigismund Báthory's easy and chaotic administration, were about to be unable to support the imperial occupation troops. Therefore, in a memorandum presented to Emperor Rudolf II in December 1602, Demetrius Napragi, the bishop-elect of Transylvania, proposed to the sovereign several measures to redress the situation, with the aim to insure at least a necessary minimum of tax revenue. On the other hand, General Basta, commander of the Habsburg troops an imperial commissioner in Transylvania, *de facto* governor of the country, tried to impose on the local Diet, dominated by the Hungarian nobility, measures that seriously affected its privileges and the autonomous status of the principality. In the Diets of Sibiu (December 15, 1602) and Alba Iulia (January 19, 1603), General Basta succeeded in imposing several measures on the Transylvanian states aimed at increasing the internal revenue needed to maintain his mercenary troops. To supervise Basta's increasingly discretionary regime on the one hand, and to reorganize/revitalize the tax revenue on the other, Emperor Rudolf II sent Ernst von Mollart, a close confidant and collaborator of his, and Nikolaus von Burghausen as imperial commissioners to Transylvania in December 1602. After taking part in the Diet of Alba Iulia, the two imperial commissioners drew up a comprehensive memoir in March 1603 (the text of which is published in the appendix), accompanied by nine appendices on various fiscal matters of Transylvania. Also, in their memoir the two imperial commissioners proposed to Rudolf II several measures for the temporary and future increasing of the province's revenues. The memorandum systematically analysis the two kinds of revenue of the Tax Office: the steady incomes and the extraordinary ones. Among the former are the *census* (ground-tax), the revenues of the fiscal domains and manors, the custom duties (*tricesimae* and *decimae*), the revenues from the metallic mines (gold, silver, copper, lead and quicksilver) and the salt mines and the revenues from the purchasing by the Tax Office (the so called *Cementum*) of the washgold and the gold extracted in mines. Among the extraordinary revenues are the extraordinary tax to support the country in a state of need, the revenues from the manors left without heirs, the recovering of alienated or mortgaged manors etc. The development of the military situation in Transylvania, especially the clash between the Habsburg party and the Transylvanian nobles supported by the Ottoman Porte, the state of general insecurity lead a large part of Mollart's and Burghausen's propositions to fail. Once more, the final report addressed to Rudolf II on September 23, 1603 by General Basta, Mollart and Burghausen, put an end to the main expectations of the Emperor to incorporate Transylvania in the Austrian cameral system.

La 2 iulie 1602, în bătălia de la Teiuș, din Lapropiere de Alba Iulia, trupele generalului imperial Gheorghe Basta le-au înfrânt pe cele transilvănene comandate de Moise Secuiul (*Székelly Mózes*), aflate în slujba principelui Sigismund Báthory. Cu aceasta a luat sfârșit, peste puține zile

(26 iulie 1602), cea de-a treia și ultima domnie a nestatornicului conducător al principatului autonom printr-un aranjament convenit cu împăratul Rudolf al II-lea. Transilvania a ajuns astfel la discreția generalului Basta care, în calitate de comandant militar al trupelor de acolo și de comisar imperial, *de facto* un adevărat guvernator, a instaurat un regim extrem de despotic și de spoliator.

* Cercetător independent (București); e-mail: costinfeneșan@yahoo.com

Obiectivul lui Basta a fost înainte de toate să stoarcă din provincia secătuită deja de operațiunile militare precedente, pustiită de epidemia de ciumă și afectată de situația economică extrem de precară, resursele financiare destinate plătirii și întreținerii trupelor de mercenari, oricând gata să se pună pe jaf. De asemenea, din Transilvania generalul Basta trebuia să strângă banii necesari continuării războiului dus de Imperiul habsburgic cu Poarta, care epuizase resursele financiare în așa măsură, încât la începutul secolului al XVII-lea datoria publică ajunsese la suma imensă de 16 milioane de florini¹. În anul 1601 contribuțiile așa-zis benevole aprobate de Reichstagul imperial pentru continuarea războiului cu Imperiul otoman scăzuseră de la 1,6 milioane de florini la 1,3 milioane de florini, bani care adeseori nu erau încasați la timp ori erau destinați altor scopuri². Mai mult, împrumuturile pe care împăratul Rudolf al II-lea fusese nevoit să le contracteze în contul încasărilor viitoare au fost obținute cu o dobândă împovăraătoare de 20% sau chiar 30% pe an³. Potrivit estimărilor generalului Basta, Transilvania putea acoperi din colectarea diferitelor dări, taxe și alte venituri fiscale doar a cincea parte din cei 500.000 de florini necesari întreținerii trupelor imperiale staționate acolo⁴.

În acest context, împăratul Rudolf i-a cerut lui Napragi Demeter, episcopului ales al Transilvaniei și cancelarului desemnat al acesteia, să-i prezinte Camerei Aulice o analiză amănunțită a situației economice și a veniturilor țării⁵. Pentru punerea în aplicare a propunerilor cuprinse în memoriul lui Napragi, Camera Aulică i-a trimis în Transilvania în calitate de comisari imperiali pe Ernst von Mollart, un confident și colaborator apropiat al lui Rudolf al II-lea⁶ și pe Nikolaus von Burghausen.

¹ Anton Gindely, *Rudolf II. und seine Zeit*, I, Praga (1868), 86.

² *Ibidem*, 87, 94–95.

³ Marie Mathilde Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Aspects de la crise de la domination des Habsbourgs en Transylvanie au début du XVIIe siècle (Marie Mathilde Dersca-Alexandrescu Bulgaru, Seldjoukides, Ottomans et l'espace roumain*, publié par les soins du dr. Cristina Feneșan, Les Éditions Isis, Istanbul (2006), 240.

⁴ *Ibidem*, 241.

⁵ În decembrie 1602, episcopul Napragi i-a înaintat lui Rudolf al II-lea un memoriu amplu pe această temă, vezi *Monumenta comitialia regni Transylvaniae/Erdélyi országyűlési emlékek*, ed. Szilágyi Sándor, V, Budapesta (1879), 162–175.

⁶ Ernst von Mollart (menționat și sub forma Molart, Molarth sau Mollard), baron de Drosendorf și Reineck (cca. 1555–1620) s-a bucurat de încrederea deplină a lui Rudolf al II-lea, fiind numit succesiv consilier al Camerei Aulice (8 aprilie 1600), guvernator al Austriei Inferioare și consilier al arhiducelui Matthias (23 decembrie 1601) și șambelan

Credem că trimiterea celor doi comisari imperiali în Transilvania a vizat, fără îndoială, două obiective: pe de o parte, ca reorganizarea/revitalizarea sistemului de venituri fiscale ale Transilvaniei să fie încredințată unor oameni cu experiență în domeniul administrației și economiei, pe de altă parte pentru a contrabalansa/ține sub control autoritatea tot mai discreționară a generalului Basta. Oricum, până ce Mollart și Burghausen au ajuns la Alba Iulia, la 23 decembrie 1602, în Transilvania problema noului statut și cea a veniturilor țării fusese deja dezbătută de Dieta ținută la Sibiu, care își încheiasse lucrările la 15 decembrie 1602. Ca urmare a discuțiilor care avuseseră loc, generalul Basta se convinsese o dată mai mult de starea mai mult decât precară a Transilvaniei. Așa cum i-a raportat apoi lui Rudolf al II-lea, la 28 decembrie 1602, generalul era îngrijorat în cea mai mare măsură de perspectiva de a nu mai putea plăti soldele trupelor de mercenari cu ajutorul cărora controla țara. Din partea nobililor transilvăneni, dintre care o bună parte le erau ostili imperialilor, nu se aștepta să poată recruta oșteni, așa că Basta i-a argumentat împăratului necesitatea de a se recurge la mercenari străini, a căror întreținere costa însă o grămadă de bani. În acest context, generalul imperial i-a reamintit împăratului că, într-adevăr, „această țară (Transilvania – n. n.) a avut întotdeauna faima că este plină de toate cele trebuincioase. A fost cu adevărat așa, numai că abia dacă a mai rămas ceva, în așa hal a fost distrusă prin fier, prin foc și prin foamete. Unii nobili de aici o duc cât se poate de bine, dar țaranul, care produce hrana și este sursa încasărilor, este terminat.” Întreținerea trupelor imperiale din Transilvania costa, potrivit lui Basta, suma de 360.000 de taleri pe an (30.000 de taleri pe lună), dar din țară nu puteau fi strânși decât 100.000 de taleri⁷. Pentru găsirea unei soluții a problemelor Transilvaniei a fost convocată din nou Dieta țării pe data de 15 ianuarie 1603, la Alba Iulia. Lucrările acesteia au început abia la

suprem al Curții imperiale (1 octombrie 1606). Fratele său, Johann (Hans) Baptist von Mollart (1563–1619) a fost între 1610 și 1619 președinte al Consiliului Aulic de Război, al cărui consilier era încă din 1603, vezi *Allgemeine Deutsche Biographie*, vol. 22, Leipzig (1885), 117–118.

⁷ Veress Endre, *Basta György hadvezér levelezése és iratai (1597–1607)*, II, Budapesta (1913), nr. 1155: „...havendo sempre questo regno havuto fama di essere pieno di tutte le cose necessarie. Fù veramente tale, ma ne restano à pena i vestigi, in tal modo il ferro, il fuoco, la peste, la fame l'hanno consumato. V'è e ben avanzata qualche nobiltà, ma il villano, ch'è quello che dà al vivere e fa l'entrate, e morto.” Vezi și extrase din scrisoarea lui Basta în *Monumenta comitialia*, V, 175–180, cu data greșită 20 decembrie 1601.

19 ianuarie 1603, cu un apel al comisarilor imperiali către stările transilvănene, de a-i păstra credința lui Rudolf al II-lea. Apoi stările le-au cerut răspicat reprezentanților imperiali să le fie confirmate vechile drepturi și privilegii prin depunerea unui jurământ. Basta, Mollart și Burghausen au replicat, că vremurile se schimbaseră, iar Transilvania ajunsese în stăpânirea împăratului pe altă cale decât odinioară, o aluzie cât se poate de limpede că generalul imperial preluase în mod nemijlocit țara după uciderea mișlească a lui Mihai Viteazul în septembrie 1602. Mai de voie, mai de nevoie stările transilvănene au depus jurământul așa cum li se ceruse. Transilvania era tratată, cu adevărat, ca o țară cucerită *iure gladii*, cu toate consecințele decurgând din acest statut. Numai că stările transilvănene nu s-au resemnat și le-au înaintat comisarilor imperiali, la 21 ianuarie 1603, un memoriu în 25 de puncte, cu rugămintea de a-i fi înaintat împăratului Rudolf al II-lea. Dintre cele 25 de puncte ale memoriului ne vom opri numai asupra acelor aflate în strânsă legătură cu problemele veniturilor fiscale ale Transilvaniei. În același timp, vom prezenta și răspunsurile comisarilor imperiali la acestea, de cele mai multe ori dilatorii și evazive, în așteptarea unei decizii imperiale.

Prin punctul 3, stările transilvănene au cerut ca toate actele de danie, convențiile, actele de zalogire și cele privilegiale, precum și orice alt document emis în formă juridică (*litterae donationales, consensuales, inscriptionales, privilegiales aliaequae iuridicae sub quacunque verborum forma*) provenind de la foștii regi ai Ungariei și de la principii Transilvaniei atât în beneficiul nobililor cât și al secuilor, precum și al orașelor și târgurilor libere să rămână în vigoare și să fie respectate. Exceptate erau doar documentele date de Mihai Viteazul pe seama românilor și sârbilor (*exceptis literis Michaelis Valachi Rascianis et Valachis concessis*). Șovinismul național, inaugurat instituțional prin *Unio trium nationum* (contra unam! – n.n.) triumfase încă o dată! De asemenea, prin punctul 4 stările transilvănene au cerut ca actele de danie, de zalogire și convențiile, care nu putuseră fi puse în aplicare din cauza evenimentelor militare și al căror termen de executare de un an se scursese, să aibă pe mai departe valabilitate, iar dacă sorocul ar fi expirat între timp, validitatea acestora să fie prelungită. La aceste două cereri comisarii imperiali s-au limitat să răspundă, că totul depindea de hotărârea Camerei Aulice luată după consultarea suveranului.

Prin punctul 11 stările transilvănene au făcut cunoscută cererea nobilimii, ca „aceasta să fie scutită de arenda dijmelor din anul trecut [1602] (*ut*

de decimarum arendae anni praeteriti illis relaxentur), deoarece „vrea să-și poată trage sufletul după ce a suferit atât de multe pagube și pentru a putea fi pregătită mai bine spre viitoarea slujire și spre apărarea patriei, dacă va fi necesar” (*post tot et tanta accepta damna respirare possit et ad futura servitia patriaeque defensionem, si quod necessitas postulet, instructiores esse possunt*). În acest caz, comisarii imperiali au răspuns „că nu poate fi vorba de așa ceva, atunci când o cere necesitatea” (*daß es wegen der Not nicht sein könne*), fără să mai fie nevoie de o decizie a împăratului.

În punctul 12 stările transilvănene au invocat faptul că aflaseră din rapoartele comiților și ale „strângătorilor de dări și contribuții” (*censuum et contributionum exactorum*), că mai ales „din cauza incendierii satelor, ținuturilor și târgurilor, care sunt aproape pustii” (*propter villarum, pagorum, oppidorum conflagrationes et pene extremam desolationem*) dările și contribuțiile nu putuseră fi strânse. De aceea stările au cerut ca „fie să se facă o nouă numărătoare, fie chiar să se înceapă pe o altă cale, mai lesnicioasă, încasarea dărilor stabilite” (*ut vel nova fiat connumeratio, vel etiam ratio aliqua commodior ineatur exigendi impositarum contributionum*). În acest caz comisarii imperiali au răspuns, că în viitor va fi efectuată o evaluare a surselor pentru dări, mai ales că scăzuse numărul porților ca unități de impozitare, iar înșelătoriile (*Contrabandi*) erau la ordinea zilei.

În fine, stările transilvănene s-au referit în punctul 17 al memoriului lor la ocnele de sare, o sursă importantă pentru venitul public al țării: „Să se binevoiască a se da, potrivit cu vechiul obicei și fără vreo piedică, vreo dare și plată extraordinară, sarea extrasă din orice ocnă pentru nevoile caselor și curților nobiliare (*Sales ex quibuslibet fodinis iuxta antiquam consuetudinem, sine ullo censu et solutione extraordinaria ad necessitates domorum et curiarum nobilitarium sine difficultate aliqua dari facere velint*). Comisarii imperiali au răspuns că, pentru moment, vechiul obicei va fi respectat, dar în viitor suveranul dorea să obțină venituri consistente de pe urma exploatării ocnelor de sare⁸.

Tot la 23 ianuarie 1603 generalul Basta a răspuns la memoriul prezentat de stările transilvănene. Le-a asigurat, că Rudolf al II-lea fusese informat și rugat să dea curs solicitărilor din punctele 3 și 4 privind validitatea actelor de proprietate emise anterior și punerea în aplicare a celor scadente. În ceea ce privește scutirea de arenda dijmelor pe anul 1602, solicitată prin punctul 11, răspunsul lui

⁸ *Monumenta comitialia*, V, 143, 145–146, 148.

Basta a fost categoric: „În prezent, noi nu ne opunem scutirii de arendă, numai că lipsa de alimente pentru oșteni este atât de mare, încât este nevoie cât se poate de mult de această arendă și chiar dacă plățirea ei este socotită cam aspră, totuși în anii care vor urma ne vom cârpi din aceste arende” (*Nos quidem arendae relaxationem in praesentia non abnueramus, sed tanta est in aedia militum, ut hisce arendis maxime sit opus; et quamvis duriuscula nunc solutio esse videtur, ea tamen reliquis annis consequentibus ex eisdem arendis resarcietur.*)

În legătură cu problema strănerii dărilor, invocată de stările transilvănene în punctul 12 al memoriului, generalul Basta le-a cerut participanților la Dietă să-i aducă la cunoștință un mod cât mai eficient de procedură, care să poată fi adoptat. În fine, în ceea ce privește sarea acordată nobililor cu titlu gratuit, Basta le-a cerut acestora ca, ținând seama de starea precară a ocnelor de sare, a căror refacere reclama sume mari de bani (*magna ex parte desolatae atque destitutae sint, quae nonnisi magnis sumptibus restaurantur*), să-și modereze cererile și să nu pretindă mai mult decât li se cuvenea (*ut ipsi quoque abusum nitent, nec plus aequo postulent*)⁹. Din răspunsul pe care l-au dat stărilor transilvănene, comisarii imperiali în frunte cu generalul Basta, conducătorul *de facto* al țării, se vedește caracterul duplicitar și pervers al acestora: pe de o parte le fac promisiuni îmbrăcate în cuvintele cele mai alese, pe de altă parte își sfătuiesc în taină suveranul să nu le dea curs.

Tot la 23 ianuarie 1603 Basta și ceilalți doi comisari imperiali (Mollart și Burghausen) le-au lămurit stărilor transilvănene prezente la Dieta de la Alba Iulia rosturile unui alt domeniu important al veniturilor fiscale: minele de aur, argint și de alte metale: „Deoarece minele de aur și argint și cele de alte metale din această provincie sunt în parte distruse, în parte au rămas nelucrate, iar spălătorii de aur nu au putut lucra în siguranță și obține aurul din cauza violențelor comise de oamenii răi, până când nu vor fi făcute public privilegiile imperiale pentru cei care lucrează la minele din această provincie domnii comisari consideră că toți și fiecare dintre aceștia să nu fie împiedicat sau tulburat fie prin forță, fie prin înfometare, de vreunul dintre locuitorii țării, ba mai mult, în interesul minelor aceștia să-i sprijine și să-i ajute după putință”¹⁰.

⁹ Veress, *Basta György hadvezér levelezése*, II, nr. 1170, 155–157.

¹⁰ *Ibidem*, nr. 1171, 160: „Quandoquidem in haec provincia fodinae auri et argenti ac aliorum metallorum partim devastatae, partim totaliter incultae maneant ac alii auri dilutores propter violentiam malorum hominum tuto laborare et

În ziua următoare, la 24 ianuarie 1603, stările transilvănene le-au cerut comisarilor imperiali ca, până se va primi un răspuns de la împăratul Rudolf al II-lea la solicitările lor, să fie menținut *status quo*. Doar în legătură cu problema minelor de aur și argint membrii Dietei s-au arătat concesivi: „În ceea ce îi privește pe cei care lucrează la mine și pe ceilalți slujitori de la exploatarea de metale, domnilor regnicolari le este pe plac ca aceștia să-și poată face treaba în siguranță și fără vreo piedică”¹¹. Ce-i drept, anterior Basta, Mollart și Burghausen le ceruseră deja stărilor transilvănene, ca „supușii și oamenii lor să nu le facă vreo pagubă celor care vor lucra la minele de metale”¹².

Față de impasul în care ajunseseră relațiile între stările transilvănene și comisarii imperiali în timpul Dietei de la Alba Iulia, s-a decis, cu aprobarea generalului Basta, constituirea unei delegații formate din Sigismund Sarmasági, Ioan Petki, Benedict Mindszenti și protonotarii Ioan Királyfalvi, Gallus Lutsch și Gheorghe Enyedi. Delegații dietali au decis ținerea la Cluj a unei diete parțiale în ultima zi din februarie (28 februarie 1603), la care să se redacteze un memoriu către împăratul Rudolf al II-lea¹³.

Suveranul era încă, fără îndoială, sub impresia propunerilor pe care i le înaintase generalul Basta după încheierea Dietei de la Sibiu (15 decembrie 1602). În viziunea guvernatorului imperial *sui generis* al Transilvaniei, provincia urma să-i fie încredințată, la fel ca în 1551–1556, unui voievod autohton, Rudolf al II-lea rezervându-și dreptul baterii de monedă și alte privilegii regaliene, însă cu respectarea autonomiei țării. Numai că, menținerea vechilor instituții contravenea sistemului cameral de administrare a teritoriului, considerat o proprietate a suveranului. De asemenea, proiectul propus de Basta afecta fundamental intenția nemărturisită a lui Rudolf al II-lea de a incorpora în viitor Transilvania în Ungaria Superioară și de a o coloniza cu germani. De aceea împăratul a respins propunerile lui Basta, a refuzat să confirme

aurum conquirere non valeant, donec privilegia caesarea pro montanistis in haec provincia non publicabuntur, illis universis et singulis ut à quibusdam regnicolarum sive robusto sive famelico impediatur aut molestentur, imo ad mercibus fodinarum, qui hanc pro posse ex his adiumento et auxilio esse censent domini commissarii.”

¹¹ *Ibidem*, nr. 1172, 161–162: „Quod ad montanistarum aliosque metallica ministros attinet, non displicet dominis regnicolis, ut illi secure et commode suos labores perficere possint.”

¹² *Ibidem*, nr. 1174, 164: „ne quid domini ab eorum subditis et hominibus iis qui fodinis metallicis operam cavebunt”.

¹³ *Monumenta comitalia*, V, 41.

vechile privilegii și instituții transilvănene, deoarece tendințele centralizatoare ale politicii sale nu erau compatibile cu menținerea unor autonomii locale. Drept urmare, Transilvania a fost socotită, așa cum am mai amintit, o țară dobândită *iure gladii*¹⁴. Până la urmă, încercarea de a găsi o soluție de compromis între sistemul administrativ al principatului autonom și cel de administrare camerală s-a dovedit a fi iluzorie. De altfel în Dieta parțială de la Cluj (28 februarie 1603) stările transilvănene s-au opus cu vehemență proiectului habsburgic de reformă¹⁵. În contextul încercării de reformă fiscală propusă Camerei Aulice de comisarii Mollart și Burghausen, precum și în toate documentele legate de acestea, principatul autonom apare deja ca o quasi-provincie imperială, pe cale să fie absorbită în sistemul de administrare camerală.

Pentru a purcede, pe de o parte, la luarea unei decizii fundamentate în legătură cu statutul viitor al Transilvaniei și a putea evalua, pe de altă parte, resursele ei financiare ca o temelie pentru structura proiectată, Camera Aulică i-a trimis la Alba Iulia – așa cum am văzut – în decembrie 1602 pe comisarii imperiali Mollart și Burghausen. Aceștia au participat, alături de generalul Basta, la dezbaterea Dietei de la Alba Iulia din ianuarie 1603 și au strâns o documentație pe temeiul căreia i-au înaintat Camerei Aulice, în martie 1603, o sinteză cuprinzătoare cu privire la veniturile fiscale ale Transilvaniei: „Registru și însemnare a veniturilor transilvănene, așa cum le-am aflat, le-am constatat și ceea ce am dispus în acest caz, dimpreună cu instrucțiunile date, cu arendările și contractele încheiate, la care este anexată însemnarea a ceea ce s-a dat și s-a înstrăinat din domenii și din drepturile senioriale” (*Libell vnd Verzeichnus der Sibenbürgischen Einkommen, wie wir dieselben befunden, sie verlassen vnd was wir dabey ungeordnet haben, sambt den gegebenen Instructionen, geschlossenen Arenden vnd Contracten, dabey auch angehengt ein Verzeichnus was von den Herschaften vnd Hofrichtereyen ungeferlich weggebenn vnd abalienier ist*)¹⁶. Sinteza lui Mollart și Burghausen era însoțită de nu mai puțin de nouă anexe consistente (de la *A* la *I*), dintre care unele au fost deja publicate¹⁷.

¹⁴ Marie Mathilde Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Projets d'organisation de la Transylvanie sous la domination des Habsbourgs (1602–1604)* (Marie Mathilde Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Seldjoukides, Ottomans et l'espace roumain*, publié par les soins du dr. Cristina Feneșan, Les Éditions Isis, Istanbul 2006), 251.

¹⁵ *Ibidem*, 257.

¹⁶ Textul acestei sinteze se publică în anexă.

¹⁷ Anexa *A* (Lista domeniilor și moșiilor fiscale din Transilvania) este publicată în *Monumenta comitialia*, V, 212–214;

Analiza celor doi comisari imperiali este cât se poate de sistematică și, prin recomandările pe care le adresează Camerei Aulice pentru a-i fi prezentate spre ratificare lui Rudolf al II-lea, sunt în deplină concordanță cu viziunea suveranului în ceea ce privește stabilizarea situației din Transilvania pe calea reglementării veniturilor fiscale.

Mollart și Burghausen au distins în Transilvania două categorii de venituri ale Fiscului: cele obișnuite și cele extraordinare. În cea dintâi categorie erau cuprinse cenzul (darea/impozitul pe pământ), veniturile domeniilor fiscale și ale administratorilor acestora, tricesimele, decimele (dijmele), venitul minelor, venitul ocnelor de sare și venitul obținut din schimbarea/achiziționarea de către Fisc a aurului obținut prin extracție sau spălare (*Cementum*) și baterea monedei. Veniturile extraordinare erau reprezentate de contribuția (dările) către țară, de încasările bănești care îi reveneau Fiscului de pe urma moșiilor rămase fără de moștenitori (*ex defectu seminis*), din recuperarea moșiilor fiscale înstrăinate, din veniturile obținute prin scoaterea la licitație a moșiilor zălogite, din dările și veniturile care puteau fi obținute de la secui dacă ar fi fost lăsați liberi de obligațiile militare și din banii care s-ar încasa de la scaunele săsești dacă ar fi suprimate cheltuielile mari pe care le aveau cu întreținerea principelui și a nobililor. Cei doi comisari imperiali au trecut apoi cât se poate de aplicat la analizarea fiecărei surse de venit fiscal în parte, propunându-i Camerei Aulice măsurile pe care le socoteau cele mai potrivite. Așa cum se va vedea, unele dintre acestea vor fi în spiritul celor

anexa *H* (Contractul de arendare a tricesimei de la Lipova din 1 februarie 1601 și contractul de arendă încheiat cu brașovenii la 24 februarie 1603) este publicată în *Monumenta comitialia*, V, 202–204; anexa *I* (Raportul despre ocnele de sare din Transilvania) este publicată în *Monumenta comitialia*, V, 208–212. O variantă a anexei *A* se păstrează la Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, *A Kolozsmonostori konvent országos levéltára*, F. 27: *Urbaria*, f. 783–787. În anexa *B* au fost înregistrate moșiile care ținuseră odinioară de domeniile fiscale dar fuseseră înstrăinate. În anexa *C* erau cuprinse extrase din socotelile fiecărui administrator domeniial. În anexa *D* erau înregistrate, în măsura în care a fost cu putință, veniturile fiecărei administrații domeniiale. În anexa *E* au fost consemnați banii primiți din partea administratorilor domeniiali de oștenii din diferite garnizoane, precum și alte venituri ale acestora, care urmau să le fie scăzute din soldă. În anexa *F* au fost cuprinse instrucțiunile date de comisarii imperiali administratorilor domeniiali și administratorului general al veniturilor fiscale din Transilvania în legătură cu activitatea lor. În anexa *G* au fost reproduse contractul de arendare a moșiilor Câmpeni, Sălciua și Mușca baronului Adam von Hofkirchen și cel de arendare a schimbătoriei de aur (*Cementum*) de la Cluj lui Peter Filstich.

dezbătute la Alba Iulia în ianuarie 1603 și la Cluj, în luna următoare.

În ceea ce privește censul, sașii plăteau așa-numitul *cens al Sf. Martin* (11 noiembrie) în sumă de 7.500 de taleri. Mollart și Burghausen au socotit cuantumul prea mic, fiind de părere ca, „la timpul potrivit” (*zu seiner Zeit*) acesta să fie mărit. În momentul întocmirii sintezei lor, comisarii imperiali erau însă nevoiți să constate că, deoarece oamenii fuseseră grav afectați de incendieri și de alte nenorociri (*aniezo aber, weil die Leute so gar verbrand und vertorben*), censul nu fusese plătit de comunitatea săsească, cu excepția orașelor, iar aceasta în pofida amenințărilor repetate. Comisarii imperiali i-au propus Camerei Aulice, ca administratorul veniturilor țării (*administrator provintuum*), care urma să fie numit, să purceadă cât mai grabnic la încasarea censului restant. O situație aparte o avea orașul Brașov. Acesta îi dăduse generalului Basta cu titlu de împrumut suma de 17.000 de taleri, dar plătea pentru castelul Bran o arendă de 200 de taleri. Capitlurile bisericii luterane plătiseră în contul censului 57 de mărci 12 pisete de argint fin (133 kg 879 gr)¹⁸ în valoare de o mie de ducați, precum și 150 de taleri. Din ordinul generalului Basta, 30 de mărci de argint (70 kg 184 gr) au fost predate de orașul Bistrița Percepției transilvănene (*Zahlamt*), iar 500 de ducați au fost dați iezuiților din Transilvania. Nu se știa însă cum urma să se procedeze cu ceea ce mai rămăsese, deoarece nu existau nici vreo evidență clară și corectă și nici instrucțiuni care să permită execuția financiară. În consecință, Mollart și Burghausen i-au cerut administratorului veniturilor țării să efectueze un control amănunțit și să-i încredințeze încasarea censului unei persoane capabile (*tüchtige Person*), care să perceapă această dare la termen și în cuantumul datorat.

Veniturile celor opt domenii fiscale ar fi trebuit să constituie o sursă importantă de venit pentru finanțele publice ale Transilvaniei. De aceea socotim binevenit să amintim domeniile în cele ce urmează¹⁹:

Domeniul Alba Iulia, cu 14 moșii și târguri, cuprindea orașul Alba Iulia cu suburbia/târgul Bărăbanț, târgul Sântimbru, moșiile Seleușul

Mic, Șard, Păclișa, Ciugud, Vărădia de Mureș, Biia, Râmeți, Ponor, Câmpeni, Bistra și Mușca. Ultimele trei moșii fuseseră cedate de comisarii imperiali pentru o arendă anuală de 3.000 de florini baronului Hans Adam von Hofkirchen. Acesta urma să plătească banii după ce avea să organizeze plutăritul pe Arieș. De la celelalte târguri și moșii ale domeniului, „în prezent cu totul pustii și pustite” (*icziger Zeit gar ödt vnnd verwüst*), nu se obținuse încă niciun venit, cu excepția taxei de pod de la Vărădia de Mureș și a vămii de la morile de grâne, dar sumele încasate au fost mici. De domeniul Alba Iulia mai țineau șase vii despre care comisarii imperiali nu aveau vreo informație.

Domeniul Făgăraș, cu 60 de moșii, plătește în fiecare an ca bani de serviciu (*Dienstgeld*) suma de 1.515 florini 55 denari. De acest domeniu țin și 20 de sate săsești din scaunul Cincul Mare, care dau dijmă din vin, grâu, orz, miere etc., precum și curtea nobiliară de la Comana. Aceasta are un șpan (comite) propriu, iar în serviciul ei se află mai multe sate, dintre care prestează robote doar Comana de Sus și cea de Jos, Veneția de Sus și cea de Jos, Cuciulata și Lupșa. De la Beclean erau percepuți 1.515 fl. 55 den ca bani de serviciu, la fel ca de la târgul Făgăraș.

Domeniul Gherla, de care țin moșiile Mintiul Gherlei și Orman. Acest domeniu mai beneficiază de un sfert din dijma de vin și grâu din scaunul Bistrița și de venitul morilor care țin de castelul Gherla.

Domeniul Deva, de care țin târgul Deva și 30 de moșii: Sântuhalm, Almașul Mic, Cozia, târgul Dobra, Rădulești, Plaiu, Strigoanea (Bujorul), Lăpușnic, Brănișca, Bănești, Fața, Panc, Făgețel, Roșcani, Pyna (?), Popești, Kordan (?), Grind, Sădișor, Lăsău, Brădet, Tisa, Bucurel, Lăpugiul de Jos, Lăpugiul de Sus, Chaba (?), Panc Săliște și Stănțești-Ohaba.

Domeniul Lipova nu a putut fi cercetat, „deoarece se află în gâttelejul dușmanului” (*weill es in des Feindes Rachen gelegen*), adică în vecinătatea nemijlocită a turcilor din vilayetul Timișoarei, așa că administratorul domeniului n-a putut face vreun control. Oștenii de pe domeniul Lipovei se folosesc de toate veniturile acestuia, în vreme ce turcii de la hotar întreprind zi de zi incursiuni, astfel că n-a putut fi întocmită nici măcar lista moșiilor care țin de domeniul fiscal.

Domeniul Ineu, de care aparțin târgul Ineu și moșiile Rokzen (?), Vânători, Gella (?) și Pâncota, sunt în cea mai mare parte pustii. Husarii din garnizoana cetății Ineu folosesc veniturile din pertinența Kosond (?).

¹⁸ O marcă de argint = 233, 947 gr; o pisetă = 1/16 mărci = 4,41 gr, vezi Hans Joachim von Alberti, *Maß und Gewicht. Geschichtliche und tabellarische Darstellungen von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Berlin (1957), 369, 381. 57 mărci = 13.334,974 gr, 12 pisete = 52,92 gr, total: 13.387,899 gr, adică 133 kg 879 gr.

¹⁹ Este anexa A a raportului întocmit de Mollart și Burghausen.

Domeniul Caransebeș, de care țin moșiile Căvăran și Czymana (?), schimbate între timp cu altele.

Domeniul Lugoj, de care țin târgul Lugoj și 11 sate mici care „sunt în prezent cu totul pustii și pustiite de dușmanul ereditar (*icziger Zeit von dem Erbfeindt gar ödt vnd verwüstet worden*), adică de turci. De acestea beneficiază colonelul Petru Huszár, banul pus de generalul Basta.

Pornind de la acest inventar sumar, coroborat cu informații obținute din alte surse, comisarul imperiali Mollart și Burghausen au devenit pe deplin conștienți de situația precară a domeniilor fiscale. Au fost nevoiți să constate, că anterior acestea dispuseră de moșii și venituri considerabile, numai că cea mai mare parte a proprietăților fusese donată și înstrăinată mai ales în timpul ultimei domnii a lui Sigismund Báthory (3 aprilie 1601–26 iulie 1602). Pe de altă parte, administrația domeniilor era exercitată de nobili transilvăneni, care obțineau aproape toți salarii mai mari decât veniturile provenite din dijma domeniilor, iar aceasta în condițiile de „înstrăinare, de pustiire, de devastare și de lipsă de supuși” (*bey solcher Veralienirung, Verwüstung vnd Verödung, auch Mangel der Vnterthanen*). De asemenea, ceea ce a mai rămas din dijme sau fusese obținut de „bieții oameni” (*arme Leute*) le-a fost dat căpitanilor și oștenilor din garnizoane sau chiar luat cu forța de aceștia. Motivul îl constituise neplata soldelor, așa că trupele de mercenari nu mai păstrau nicio disciplină și nici nu puteau fi aduse la ascultare. Din cauza nesiguranței generale, administratorii domeniilor n-au mai putut efectua vreo verificare și nici întocmi urbarii, „deoarece supușii s-au împrăștiat, totul este ars și pustiit, iar oștenii din garnizoane le stau pe cap” (*indehm die Vnterthanen verlossen vnd alles verbrent vnd verwistet, die Kriags-Leute in den Besaczungen auch ihnen auf dem Halse liegen*). În pofida acestei situații, Mollart și Burghausen au insistat ca în viitor administratorii domeniilor să întocmească urbarii și să țină o evidență strictă a veniturilor. Chiar dacă au constatat pasivitatea și, de multe ori, incompetența însoțită de goana după căpătuială a administratorilor domeniilor, cei doi comisari imperiali nu l-au schimbat din funcție pe niciunul. Excepție a făcut numai administratorul domeniului Alba Iulia, „deoarece nu știe nici să scrie, nici să citească, făcând doar puține controale și dând mult de bănuț” (*weil er weder schreiben, noch lesen vnd geringe Raithungen tuhen können, auch viel Verdechtiges bey ihm*). Mai mult, funcția îi fusese dată acestuia de Sigismund Báthory mai mult „cu scopul de a se întreține pe sine și de a

câștiga” (*ihm zu Unterhaltung vnd Gewin*) decât spre folosul suveranului. În locul acestui administrator cu totul incompetent a fost numit Stenzel (Stanislav) Kracker, maestrul cu aprovizionarea (*Proviandmeister*) de la Alba Iulia²⁰, deoarece „s-a dovedit că este credincios, harnic și priceput și deloc neexperimentat la astfel de treburi” (*so sich trew, fleißig vnd erfahren zue solchen Sachen nicht vngeschickt bezeigt*).

Un caz deosebit l-au prezentat domeniul Caransebeș-Lugoj, „deoarece acesta se află în mâinile oștenilor, fiind atacat zi de zi de dușman” (*weil dasselbe gar in der Kriegsleute Hende, auch teglich vom Feinde angefochten wird*). În cazul în care oștenii din garnizoanele de la Caransebeș și Lugoj nu erau plătiți, „nu se poate face nimic cu ei și nu li se poate porunci ceva (*mit ihnen nichts füczunehmen vnd anczuordnen ist*)²¹. Situația fiind asemănătoare și în domeniul fiscal Lipova, comisarii imperiali s-au văzut nevoiți să accepte perpetuarea acelei stări de lucruri până la o reformare radicală a sistemului defensiv de la hotarele spre vilayetul Timișoarei. Între timp, administratorul veniturilor transilvănene urma să strângă noi informații cu privire la domeniile fiscale aflate la frontiera cu teritoriul otoman.

În legătură cu arendarea moșiilor Câmpeni, Sălciua și Mușca (de pe domeniul Alba Iulia) baronului Hans Adam von Hofkirchen, Mollart și Burghausen au evidențiat faptul că la licitație mai mulți nobili unguri nu oferiseră decât 200–300 de taleri, în vreme ce austriacul urcase suma la 3.000 de taleri, așa că contractul fusese încheiat cu el. În acest caz se spera obținerea unui venit consistent, mai ales că Hofkirchen promisese organizarea plătirii pe Arieș cu ajutorul roboților români.

O sursă la fel de importantă ca domeniile fiscale pentru alimentarea bugetului Transilvaniei au reprezentat-o oficiile de tricesimă, care încasau taxele vamale. Sistemul de percepere a tricesimei era asigurat de funcționarea a zece oficii de tricesimă și 12 filiale ale acestora: oficiul Hunedoara, oficiul Zalău cu filialele Nușeni și Măeriște, oficiul Jibou, oficiul Zimbor cu filiala Hida, oficiul Dej cu filiala Reteag, oficiul Vărădia de Mureș,

²⁰ La 1 martie 1603, Kracker a semnat, ca succesori în funcție, inventarul de primire al bunurilor care se aflau în palatul princiar din Alba Iulia, care îi fusese predate de Francisc Budai, administratorul (provizorul) cetății, vezi *Monumenta comitialia*, V, 205–208.

²¹ Despre frământările interne de la Caransebeș și Lugoj în anul 1603, vezi Wolfgang Bethlen, *Historia de rebus transylvanicis*, ed. Josephus Benkö, ed. II-a, V, Sibiu (1789), libr. XII, 210–213, iar despre starea generală de pustiire cumplită a Transilvaniei, vezi *ibidem*, libr. XII, 73–74, 193–196.

oficiul Orăștie cu filialele Deva, Dobra și Șoimuș, oficiul Caransebeș cu filialele Valcău, Zeicani, Mehadia, Pogănici și Lugoj, oficiul Lipova și oficiul Ineu, toate acestea aflându-se sub conducerea unui tricesimator suprem (*Oberdreißiger*). Mollart și Burghausen au constatat cu mare neplăcere că, de la o vreme, de la toate oficiile de tricesimă din Transilvania nu se mai obținuse vreun venit cât de cât notabil. Situația se datora, pe de o parte, faptului că „aproape nu mai există negoț în țară” (*weil kein Handel im Lande*), iar pe de altă parte refuzului de a plăti tricesima din partea negustorilor clujeni. Aceștia invocau un document privilegiat emis în favoarea lor de Sigismund Báthory cu privire la comerțul cu Ungaria Superioară (Slovacia de astăzi), Viena și statele germane, în vreme ce tricesimatorii neplătiți refuzau să-și mai îndeplinească obligațiile.

Pentru a aduce ordine cât de cât în acest domeniu deloc neînsemnat al veniturilor fiscale, cei doi comisari imperiali au luat *stante pede* mai multe măsuri. I-au dat în arendă lui Stenzel (Stanislav) Kracker, administratorul domeniului Gherla și *Proviandmeister* la Alba Iulia, pentru suma de 10.000 de taleri oficiile de tricesimă Hunedoara, Zalău, Jibou, Zimbor și Dej, care îi aduseseră Fiscului în cursul anului precedent un venit insignifiant, de mai puțin de 1.000 de taleri, dar și dijma de la ocna de sare de la Dej. De asemenea, Mollart și Burghausen au numit un tricesimator general și noi tricesimatori, le-au dat instrucțiunile necesare și au mărit tariful vamal stabilit de Sigismund Báthory. Comisarii imperiali le-au mai poruncit celor nou-numiți în funcție să perceapă tricesima și de la negustorii clujeni, fără să țină seama de privilegiul obținut de la Sigismund Báthory după ce revenise pentru a treia oară la domnie (3 aprilie 1601). Motivul era că acești negustori, ca de altfel întreaga comunitate clujeană, i se alăturaseră nestatornicului principe și comiseseră numeroase acte de contrabandă (*Vnterschleiff*), iar privilegiul de care beneficiau prejudicia interesele comerciale ale celorlalte orașe din Transilvania. Mollart și Burghausen au sfătuit Camera Aulică, implicit pe Rudolf al II-lea, să nu dea curs memoriului înaintat de clujeni și să nu-i scutească de la plata tricesimei, deoarece aceasta era un venit regal, iar neîncasarea lui putea avea consecințe cât se poate de grave.

În strânsă legătură cu tricesima se afla executarea contractelor de arendare plătită vigesimatorilor de diferite orașe din Transilvania: 2.000 de taleri Brașovul, o mie de taleri Sibiu și 158 de taleri Bistrița. Problema era, că sumele datorate nu fuseseră plătite de aceste orașe, deoarece „nu

aveau niciun fel de negoț, fiind foarte afectate și trebuind mai înainte să dea foarte mulți bani” (*sie keinen Handel und Wandel hetten, wehren gar verterbet vnd hetten zuvor viel Geld hergeben müssen*). De altfel brașovenii au solicitat printr-un memoriu chiar scutirea lor pe o perioadă de *câțiva ani* (acest așa-numit *Sachsen-Artikel* a fost anexat de cei doi comisari imperiali raportului lor către Camera Aulică/Rudolf al II-lea).

Dijmele (*decimele*) ar fi trebuit să asigure, la rândul lor, un anumit quantum al veniturilor fiscale transilvănene. Mollart și Burghausen au menționat în raportul lor că, odinioară, dijmele îi reveneau bisericii, iar mai apoi principilor țării. În opinia celor doi comisari imperiali, după încetarea operațiunilor militare și stabilizarea situației interne dijmele ar fi urmat să constituie o sursă deosebit de importantă pentru întreținerea trupelor. Numai că, la vremea întocmirii raportului, strângerea dijmelor era dominată, pe de o parte de „mari dezordini, abuzuri și de reaua lor folosință” (*in großer Vnrichtigkeit, Mißbrauch vnd Verwendung*), iar pe de altă parte quantumul lor scăzuse foarte mult (*in groß Abnahm*) din cauză că „recolta din țară este slabă, iar pământul cel mai mult și mai bun zace nelucrat” (*daß der Anbau im Lande schlecht vnd das meiste vnd beste Land wiste lieget*).

În Transilvania de atunci erau percepute trei categorii de dijme: cele încasate de administratorii domeniali de pe domeniile lor, de pe bunurile care îi aparțineau suveranului și cele percepute sașilor; dijmele de pe moșiile care le aparțineau nobililor; *quarta* dată de Capitlurile *săsești* pentru aprovizionarea cu alimente a principelui. În ceea ce privește dijmele din prima categorie, Mollart și Burghausen au constatat că la perceperea acestora domnea „multă dezordine și incorectitudine” (*viel Vnordnung vnd Vnrichtigkeit*). Astfel decimatorul din fiecare sat – judele fiind scutit de dijmă deoarece îi asigura întreținerea – reținea pentru sine în mod abuziv 12 căble de grâu, 12 căble de ovăz și un ciubăr de vin, practică întâlnită frecvent mai ales pe domeniul Alba Iulia. Cât privește dijmele de pe moșiile nobililor, încasarea acestora era dată în arendă. Odinioară, în vremurile bune (*zuvor, bey guter Zeit*), quantumul lor se ridicase la în jur de 15.000 de florini. La data întocmirii raportului suma ajunsese de-a dreptul ridicolă, deoarece nobilii refuzau să mai dea ceva, invocând, pe de o parte, sărăcirea lor, pe de altă parte faptul că Sigismund Báthory ar fi lăsat dijma pe seama lor, scutindu-i de plata acesteia. Chiar dacă cei doi comisari imperiali au avut mai multe discuții cu Gabriel Haller, fostul arendaș al dijmelor, ei n-au putut afla mare

lucru în legătură cu acestea. Haller a invocat pierderea registrelor de dijmă și deopotrivă încasărilor extrem de mici. Mai mult, potrivit lui Mollart și Burghausen, „nobilimea vrea să fie scutită de toate, iar toți țin unul cu altul” (*der Adel will sich von allem exempt machen und hangt der Hauffe aneinander*), dorind mai degrabă să scadă veniturile decât să le sporească. Toți nobilii invocau vremurile lui Ștefan și Cristofor Báthory, când, afirmau ei, era bine, și sperau ca, odată cu restabilirea păcii, țara să fie iarăși „*in flore*”. Concluzia celor doi comisari era cât se poate de pesimistă: nimeni nu voia sau nu știa cum să se realizeze încasarea acestui venit pe seama suveranului, ci toți „își doresc doar să le fie dăruite privilegiile, scutiri și sate” (*wollten nur immer lieber Privilegien, Freyheiten vnd Dörffer geschenket haben*).

În ceea ce privește *quarta* dată de Capitlurile săsești încă din vremea principelui Cristofor Báthory, arendarea acesteia fusese înlocuită cu o anumită sumă de bani, dar nimănui nu îi erau cunoscute cuantumul și destinația acelor bani.

Confrunțați cu această situație îngrijorătoare la strângerea dijmei din cele trei categorii amintite, Mollart și Burghausen le-au poruncit administratorului veniturilor publice din Transilvania²² și administratorilor domeniali să purceadă la colectarea fără întârziere a banilor datorăți, să nu mai acorde niciun fel de scutiri sau de beneficii colaterale și să efectueze o evidență clară și corectă a dijmelor de pe moșiile nobiliare. Cei doi comisari imperiali ar fi dorit să numească un decimator general pentru administrarea unui domeniu atât de important, numai că „în vremurile tulburi de acum și din cauza lipsei de persoane” (*bey der iczigen Verlegenheit vnd Mangel an Leuthen*) era cu neputință, trebuind să fie așteptate „vremuri mai bune” (*ad meliora tempora*).

Situația precară a minelor din Transilvania îi era cunoscută Camerei Aulice încă din raportul prezentat suveranului de episcopul Napragi la sfârșitul anului 1602. Confirmarea a venit la scurt timp

după ce minele transilvănene fuseseră inspectate din ordinul lui Rudolf al II-lea de minierii austrieci Hans Utmann și Hans Kaufmann, iar comisarii Mollart și Burghausen își însușiseră întru totul concluziile acestora. În sinteza către Camera Aulică ei au evidențiat, la rândul lor, faptul că toate minele de fier, plumb, cupru, mercur, dar mai ales cele de aur și argint, precum și spălătoriile de aur „sunt toate la pământ și distruse” (*liegen alle darnieder vnd sind eingegangen*). Numărul minerilor scăzuse foarte mult, aceștia fie murind, fie împrăștiindu-se. De asemenea, multe sate care serveau nevoilor minelor fuseseră arse, iar altele, care ținuseră anterior de acestea, fuseseră donate de Sigismund Báthory unor nobili „care îi năpăstuiesc în prezent într-un chip jalnic pe bieții oameni care au mai rămas, păgubind mai mult minele decât ajutându-le (*die noch vbrigen armen Leute elendiglich plagen vnd den Bergwercken mehr Hinderung als Fürschub tuhen*). Drept cerințe de neocolit pentru revenirea la normal a activității miniere, cei doi comisari imperiali s-au pronunțat pentru restabilirea libertăților miniere, pentru emiterea unor ordonanțe miniere, organizarea de oficii miniere și numirea unor funcționari minieri, pentru recuperarea moșiilor înstrăinate care se aflaseră în serviciul minelor și în favoarea aducerii de concesionari minieri care să impulsioneze exploatarea minieră. Odată cu refacerea minelor, suveranul și finanțele publice aveau să înregistreze câștiguri însemnate din dijma montană, din achiziționarea (schimbarea) aurului și baterea monedei, fără să mai fie necesare investiții mari.

În condițiile existente la data întocmirii sintezei, Mollart și Burghausen n-au putut dispune decât unele măsuri de urgență. Au trecut sub autoritatea imperială minele de aur și de argint de la Zlatna împreună cu cele cinci sate românești care le serveau. Șpanul (administratorul) pus în fruntea acestora s-a dovedit a fi însă un escroc patentat, fără de scrupule: „... i-a stors pe oameni de puteri, voind să mai primească leafă și bani, dar n-a justificat vreo para chioară, iar atunci când i s-a cerut decontul a șters-o” (*welcher die Leute ausgesogen vnd noch Besoldung vndt Geldt haben wollen, auch keinen Heller verraitet, sondern als er Raitung tuhen sollen davon verlauffen*). În ceea ce privește exploatarea minieră propriu-zisă de la Zlatna, minierii trimiși au început, sub conducerea unui maistru minier, lucrul la galeriile de suprafață și cu zgura de topire rămasă. Urma ca din veniturile obținute astfel să fie construită topitoria și să se continue exploatarea galeriei principale. Toată această activitate trebuia să fie supravegheată de administratorul domeniului Alba Iulia.

²² La 1 martie 1603 în funcția de „administrator și inspector suprem al bunurilor regale și al veniturilor transilvănene” (*der siebenbürgischen Landt-Regalien- und Einkommen Administrator und Inspector supremus*) a fost numit Hans (Johann) Paul Renner (Rehner), care a primit o instrucțiune de serviciu în 23 de puncte, inspirată de aceea dată în iunie 1553 lui Petru Haller, în timpul primei ocupații habsburgice a Transilvaniei. Lui Renner, subordonat întru totul generalului Basta și lipsit de orice libertate de acțiune, i-a fost atașat drept consilier maestrul aulic de plăți (*Hofzahlmeister*) Georg Reichel/Reichl, vezi Mátyás-Rausch Petra, *Az erdélyi pénzügyigazgatás átszervezésére tett kísérletek 1598 és 1604 között. Századok*, 151 (2017), nr. 5, 1101–1104.

Minele de la Baia Mare și din împrejurimi reclamau, la rândul lor, reparații. De asemenea, exploatarea trebuia să se efectueze cu cheltuieli mai mici. Pe de altă parte, incompetența arendașilor Wagen și Lisibona i-au determinat pe minierii germani angajați acolo să nu lucreze cu profit pe seama Fiscului imperial. Mai mult încă, Mollart și Burghausen erau revoltați de faptul că orașul Baia Mare, invocând un privilegiu de dată recentă, sabota activitatea minieră, îi asupra pe mineri și refuza să dea orice sprijin minelor afectate oricum de mortalitatea ridicată din rândul personalului și de scumpete. Ca o soluție, cei doi comisari imperiali au propus ca orașul Baia Mare și minele să-i fie încredințate unui comite al Cămarii (*Kammergraf*), care să dispună de autoritate deplină²³.

În strânsă legătură cu activitatea minieră s-a aflat schimbarea aurului, adică achiziționarea de către Fisc a acestuia de la concesionarii minierii și de la spălătorii de aur, așa-numitul Cement, și baterea de monedă. Încă din vechime acest drept regal, care îi aducea Fiscului venituri importante, fusese arendat pentru 3.000 de ducăți pe an, dar în ultima vreme – aveau să constate Mollart și Burghausen – nimeni nu se mai ocupase de acest domeniu. Pentru o soluționare măcar temporară a situației și pentru a fi împiedicată scoaterea aurului din țară, comisarii imperiali i-au arendat schimbarea aurului cetățeanului clujean Peter Filstich.

În opinia lui Mollart și Burghausen, ocnele de sare reprezentau pentru Fisc „venitul cel mai rentabil și mai sigur din Transilvania” (*wol der ertreglichste und gewisseste Einkommen in Sibenburgien*). De aceea au și cerut inspectarea celor șase ocne de sare din Transilvania: Ocna Dej, Ocna Turda, Ocna Sibiului, Sic și „ocna din secuime” (desigur, cea de la Praid). Cămara sării de la Lipova, prin care sarea transilvăneană era exportată spre Ungaria și Europa Centrală, precum și negoțul cu sare, deosebit de rentabil, spre Imperiul otoman fuseseră însă afectate, pe de o parte, de pustiriile cauzate de operațiunile militare, pe de altă parte de mortalitatea ridicată în rândul populației în urma foamei și a ciumei. Numărul insuficient de lucrători și lefurile mari cerute de aceștia au contribuit, la rândul lor, la scăderea producției de sare. La toate acestea s-a adăugat arendarea ocnelor și administrarea lor frauduloasă, care au dus la o scădere

drastică a veniturilor, așa că se impuneau măsuri grabnice de redresare.

Ocna Dej fusese administrată, fără să fi fost controlată vreodată, de Benedict Mindszenti. Acesta primise ocna în arendă de la Sigismund Báthory în schimbul celor 17.000 de taleri pe care îi luase cu împrumut. Speranțele de câștig ale arendașului nu s-au îndeplinit, deoarece din cauza reparațiilor și a cheltuielilor de regie câștigul obținut se ridicase doar la 105 ducăți. Mollart și Burghausen au socotit necesar să intervină, așa că au arendat Ocna Dejului administratorului domenal de la Gherla pentru 16.000 de taleri pe an, sumă plătită în rate trimestriale de câte 4.000 de taleri. Mindszenti s-a opus acestei măsuri, cerând să-i fie restituiți cei 17.000 de taleri împrumutați lui Sigismund Báthory. Mai mult, a intervenit la generalul Basta și a reușit să câștige mai mulți nobili de partea sa. Situația, care ajunsese în impas, a fost rezolvată până la urmă printr-un acord încheiat cu Mindszenti. În virtutea acestuia, în anul 1603 urma să-i fie plătită suma de 3.000 de taleri, iar în următorii doi ani câte 4.000 de taleri și restul de bani, până la stingerea datoriei.

Mollart și Burghausen s-au mai confruntat cu o situație la fel de neplăcută și la Ocna Turda. De la Cămara sării din Turda într-un an nu fusese obținută decât ceva mai mult de o mie de taleri, cu mult sub așteptări. De aceea, comisarii imperiali l-au înlocuit pe Deák János, administratorul Cămarii de acolo a sării (care fusese numit în 1602) și au arendat ocna și Cămara de la Turda administratorului Hans Reiner și asociatului acestuia Peter Cradoni pentru 8.500 de taleri plățiți în fiecare trimestru. Deák a cedat cu greu conducerea ocnei și Cămarii, pretinzând să i se restituie suma de o mie de taleri pe care i-o împrumutase lui Sigismund Báthory. Cererea i-a fost însă respinsă sub motiv că, pe de o parte împăratul nu era obligat să plătească datoriile contractate de Sigismund Báthory, pe de altă parte fiindcă fostul arendaș comercializase în timpul mandatului său cantități importante de sare care, pe lângă asta, nici nu fuseseră menționate în registrele de evidență. Baniii urmau să-i fie restituiți abia după ce ar fi prezentat o situație clară a sării extrase și dacă și-ar fi luat obligația să-l slujească pe Rudolf al II-lea.

Nici situația de la Ocna Sibiului nu era limpede. Venitul obținut aici era mic, „deoarece a fost pustiiată aproape în întregime, iar oamenii au murit și mor încă de ciumă și de foame” (*weil es fast gar verheeret vnd das Volck von Pest vnd Hunger gestorben vnd noch stirbt*). Consilierii imperiali au vrut ca ocna de sare să-i fie arendată orașului Sibiu,

²³ Cu privire la situația mineritului din Transilvania în anul 1603, vezi Costin Feneșan, Mineritul din Transilvania la începutul secolului al XVII-lea. Raportul lui Giulio Cesare Muralti (1603), *Analele Banatului, S.N., Arheologie-Istorie, XXX* (2022), 177–194.

dar Senatul acestuia a cerut să-i fie lăsată cu titlu gratuit pentru a-și putea acoperi pierderile suferite din cauza credinței pe care o păstrase împăratului Rudolf al II-lea. Cererea a fost însă respinsă, iar ocna de sare i-a fost arendată de comisarii imperiali cetățeanului sibian Daniel Wallmer pentru 6.000 de taleri pe an, plățibili în patru rate trimestriale de câte 1.500 de taleri.

Ocnele de sare de la Cojocna și Sic erau exploatate de către clujeni. Aceștia susțineau că fac aceasta pentru a recupera peste 40.000 de taleri pe care îi împrumutaseră lui Sigismund Báthory. Mollart și Burghausen au intenționat să confişte cele două ocne pe seama lui Rudolf al II-lea și așteptau hotărârea suveranului în acest sens. În aceste condiții, clujenii au fost sfătuiți să se adreseze cu pretenția lor bănească direct împăratului, de fapt fiind îndrumați spre un eșec garantat. Până la decizia imperială, cei doi comisari au lăsat însă ocnele de la Cojocna și Sic pe mai departe în administrarea clujenilor pentru suma de 1.200 de taleri plățibili trimestrial. Cauza acestui compromis a fost starea proastă a celor două ocne, iar scoaterea lor din circuitul de extracție ar fi prejudiciat comerțul/desfacerea sării pe piața externă.

Ocna de sare din secuime, cea de la Praid, urma să fie exploatată de oamenii lui Rudolf al II-lea în regie proprie. De aceea Mollart și Burghausen i-au poruncit administratorului veniturilor țării și administratorului domeniului Făgăraș să verifice dacă suveranul ar fi putut obține printr-o administrare proprie a ocnei de la Praid câștiguri notabile. În același timp, administratorului domeniului Făgăraș i s-a poruncit să se aprovizioneze cu sare de la Praid pentru a menaja Ocna Sibiului, care urma să fie arendată cât de curând.

Potrivit celor aflate de Mollart și Burghausen, în afacerile cu sare transilvăneană fusese implicat și un antreprenor italian, Bonfadinus de Bonfadini. După prima abdicare a lui Sigismund Báthory (10 aprilie 1598), acesta pusese la dispoziția comisariilor imperiali de atunci (Bartholomäus Pezzen, episcopul Ștefan Szuhay de Vác și Nicolae Istvánffy) sare în valoare de 30.000 de taleri, pe care o primise de la principe pentru a plăti soldele oștenilor care luptau cu turcii la hotarul de la Lugoj, Lipova și Ineu. După ultima abdicare a lui Báthory, comisarii imperiali îi promisese lui Bonfadini în numele lui Rudolf al II-lea că, în termen de trei luni, urma să primească aceeași cantitate de sare sau echivalentul ei în bani în vederea stingerii datoriei. Generalul Basta primise de altfel instrucțiuni în acest sens. Până la urmă s-a reușit, prin negocieri, scăderea sumei datorate de

la 30.000 de taleri la 20.000 de taleri, sumă de bani care urma să fie plătită în următorii patru ani: 4.000 de taleri în primul an, câte 5.000 de taleri în următorii doi ani, iar restul în ultimul an. Drept garanție au fost puse veniturile ocnelor de sare din Transilvania. Credem că, decizia a fost luată de comisarii imperiali doar sub imperiul necesității, deoarece Mollart și Burghausen erau cât se poate de conștienți că Fiscul putea obține câștigurile cele mai mari de pe urma sării transilvănene în timp de pace, prin exportul spre Imperiul otoman, cu plutele pe Mureș, și prin organizarea corespunzătoare a Cămării sării de la Lipova.

Despre mina de fier și forja din secuime (probabil de la Vlăhița sau Bălan), cei doi comisarii imperiali au constatat doar, că erau exploatate de secuici în folos propriu, deoarece nu se prezentase niciun doritor gata să le preia.

Raportul lui Mollart și Burghausen a trecut apoi de la cercetarea veniturilor obișnuite ale Transilvaniei la prezentarea veniturilor extraordinare. Contribuția țării (darea țării) era socotită cea mai importantă. În caz de nevoie, aceasta era plătită de locuitorii de rând și de nobili după *porți*, ca unitate de impunere, în vreme ce sașii contribuiau cu o taxă. Potrivit cu cele stabilite anterior de Dietele Transilvaniei la propunerea principilor, nobilii aveau de plătit 99 de denari pentru o *poartă* (în general, patru gospodării iobăgești), în vreme ce pentru sași suma pașală se ridica al 20.000 de florini. Comisarii imperiali au mai menționat faptul că nu găsiseră vreo mențiune despre secuici, aceștia fiind scutiți în virtutea serviciilor militare aduse. În opinia lui Mollart și Burghausen, în momentul în care își redactau evaluarea nu se putea spera la obținerea unei sume de bani consistente, „fiindcă țara este atât de rău sărăcită, arsă și jefuită, ba chiar și slab cultivată” (*weil das Land so gar verarmet vnd geplindert, auch vbel angebauet*). Cei doi comisarii imperiali, conștienți pe deplin că, din cauza sărăcirii populației, nu putuse fi strâns nici măcar jumătate din cuantumul contribuției, au cerut ca, înainte de toate, să se pună ordine în evidența *porților*, deoarece în calcul nu fusese luat nici măcar jumătate din numărul real al acestora. Mai mult, Mollart și Burghausen au propus reintroducerea dării de cap, ca pe vremea lui Sigismund Báthory și Mihai Viteazul, și folosirea sistemului de evaluare practicat în vremea împăratului Ferdinand I.

În legătură cu înstrăinarea moșiilor fiscale mai ales în timpul ultimelor două domnii ale lui Sigismund Báthory, comisarii imperiali erau conștienți că acestea nu puteau fi recuperate toate dintr-odată. Ei își sfătuiă suveranul să țină seama

de persoana proprietarului vizat, de meritele acestuia și de alte circumstanțe. În același timp unele moșii, mai ales cele care țineau de cetăți, puteau fi zălogite în schimbul unor sume de bani până să fie recuperate complet. De asemenea, moșiile zălogite urmau să fie scoase la licitație, cu perspectiva obținerii unor sume de bani cât mai mari. În acest scop era necesară întocmirea exactă a unei evidențe a bunurilor zălogite. Chiar și atunci, acțiunea putea fi greu pusă în aplicare din cauza condițiilor existente.

În privința impunerii secuilor la plata contribuției, opinia lui Mollart și Burghausen era cât se poate de tranșantă. Ea se întemeia pe constatarea că „secuii se folosesc și abuzează de o mare libertate, totul sub aparența că sunt oșteni, numai că activitatea lor militară este îndoielnică și redusă și pe ei se poate conta doar puțin” (*die Zagkler brauchen und mißbrauchen sich großer Freiheit, alles vnterm Schein daß sie Kriags-Leute sein, da doch ihr Kriagswesen zweifelhaftig vnd gering vnd wenig darauf zu bauen*). În consecință, cei doi comisari imperiali au propus ca, „deoarece la secuie este un pământ bun pentru grâne și pentru creșterea animalelor, existând și ocne de sare și mine de fier, iar ei au fost afectați cel mai puțin în acest război” (*weil bey den Zagkeln ein gut Landt von Traidt vnd Vihezucht, auch Salcz- vnd Eisenbergwerck verhanden, sie auch in diesem Krieg am wenigsten verterbet*), aceștia să plătească în viitor contribuție.

În ceea ce privește contribuția plătită de sași, Mollart și Burghausen au fost de părere ca pretențiile față de aceștia să fie moderate, deoarece fuseseră grav afectați de obligațiile de aprovizionare a principelui și nobilimii. Mai mult, nobilii se folosiseră de orice document princiar pentru a obține gratuități (de ex. cărașie) din partea sașilor. Cei doi comisari imperiali au recomandat în același timp reformarea sistemului de dări a satelor săsești, pentru a se putea asigura creșterea veniturilor obținute de la acestea.

La încheierea raportului lor, Mollart și Burghausen au socotit necesar să scoată în evidență imposibilitatea de a găsi în Transilvania „persoane capabile” (*tüchtige Personen*) și în același timp loiale lui Rudolf al II-lea, cărora să le încredințeze administrarea problemelor fiscale. Ce-i drept, îl numiseră pe cetățeanul sibian Hans Reimer, unul dintre cei șapte juzi ai sașilor, ca administrator al veniturilor țării, deoarece „are o minte destul de iscusită și nu este deloc prieten al ungarilor” (*einem zimlichen anschlegigen Kopf hat vnd thetig, den Hungarn auch nicht befreundet*), iar pe lângă asta îi era credincios lui Rudolf al II-lea. Pe Gabriel

Haller nu îl avuseră în vedere pentru acea funcție, deoarece se știa că urmărea doar câștiguri personale. În schimb pentru funcția de contabil, comisarii nu găsiseră nicio persoană potrivită, așa că îi aduseseră în Transilvania, ca o soluție provizorie, pe doi raționiști de la Cămara din Zips (Špis, în Slovacia). Nici cu numirea unui perceptor general Mollart și Burghausen n-au fost mai norocoși. L-ar fi numit în această funcție pe Georg Reichel/Reichl, aflat în slujba maestrului aulic de plăți, dar candidatul ceruse un salariu prea mare și scoaterea sa din subordinea administratorului general al veniturilor țării.

Până la urmă²⁴, la 23 septembrie 1603 Basta, Mollart și Burghausen i-au înaintat împăratului Rudolf al II-lea un raport foarte cuprinzător despre situația precară din Transilvania și propuneri de soluționare ale acesteia²⁵. Numai că între timp ciocnirea imperialilor cu Moise Secuie susținut de Poartă și confruntările interne ale războiului civil din Transilvania au făcut ca planurile habsburgice de reformă fiscală să rămână mai mult o dorință pioasă.

²⁴ Pentru evoluția ulterioară a problemelor reformei fiscale în Transilvania în 1603–1604, vezi, Mátayás-Rausch Petra, *Az erdélyi pénzügyigazgatás*, 1104–1106, 1108, 1111.

²⁵ Relation der kais. Kommissäre Basta, Molart und Burghauß an Kaiser Rudolph II. über die siebenbürgischen Angelegenheiten, wie auch selbe am besten zu ordnen seien, 1603 den 24. Sept., *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, IV (1850), nr. 2, 86–128.

1 [1603 martie]. Raportul comisarilor imperiali Ernst von Mollart Freiherr zu Drosendorf und Reineck și Nikolaus Burghausen von Stolz adresat Camerei Aulice cu privire la reglementarea veniturilor fiscale din Transilvania.

Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv Wien, *Hofkriegsrätliches Kanzleiarchiv*, VII/50, f. 1–18; original.

Anno 1603

Libell vnd Verzeichnus der Sibenbürgischen Einkommen, wie wir dieselben befunden, sie verlassen vnd was wir dabey angeordnet haben, sambt den gegebenen Instructionen, geschlossenen Arenden vnd Contracten, dabey auch angehengt ein Verzeichnus, was von den Herschaften vnd Hofrichtereyen vngeferlich weggebenn vnd abalieniret ist.

Die *Einkommen* in Sibenbürgen sind theils ordinari, theils extraordinari.

Ordinari sindt:

1. Census
2. Herschaften oder Hofrichtereyen
3. Tricesimae
4. Decimae
5. Bergwergk
6. Salczbergwergk
7. Cement- vnd Münzwesen

Extrordinari sindt:

1. Contributiones Regni
2. Felligkeiten ex defectu seminis
3. Recuperation der veralienirten Gütter
4. Steigerung der Pfandschaffer
5. Was etwa künftig bey den Zackeln, wan sie freigelassen, vor Contributiones und Einkommen, dahero jezo keine sindt, mechten zu behandeln seinn.
6. Was etwa von den Sächsischen Sedibus, was des Fürsten vnd der Edelleut einlädiger, große Zehrung postiren, damit sie den Leuten bis anhero sehr beschwerlich gewesen, abgeschaffet würde, davor könnte gegeben werden.

CENSVS

Der ordinari Census der Sachsen ist auf Martini 7.500 Thaler. Dieser Census ist zwar gar ein geringes vor so eine große Universitet vnd könnte zu seiner Zeit wol gesteigert werden. Aniezo aber, weil die Leute so gar verbrand vnd vertorben, außer der bloßen Städte haben sie auch das auf Martini verseßene, wiewol wie auch selber sie ernstlich darob ermahnet, doch noch nicht erleget. Vnd sol der constituirte Administrator proventuum denselben ehstens einbringenn.

Die Stadt Cronstadt erleget Arenda wegen

des Schlosses Durchyawara¹ 200 Thaler. Weil sie aber Herrn Feldobristen², wie aus des Reichels Raitungen zu sehen, ein groß Geld hergegeben, auch nach dem gemeinen Wesen zum besten aniezo 17.100 Thaler fürgestreckt, sind sie auf diese vnd andere der Stadt Gefelle gewiesenn.

Die Sächsischen Capitula oder Geistlichen geben Census an Feinsilber 57 Margk 12 Pisset, an hungarischen Ducaten 1.000 Ducaten, an Geldt 150 Thaler.

Aus dem Stuel Zeredahel³ die Priester 209 fr. Alles nach Andeutung Gabriel Hallers, iczigen Arendatoris. Von diesem sind dreißig Margk Silber einkommen vnd auf des Herrn Feldobristen Georg Basta Bevelich in das Zalambt gegeben worden. Vnd fünfhundert Ducaten, so auf gleichen Bevelich den Jesuiten zuegestellt. Das vbrige aber ist von gedachten Capiteln, wegen der Arenda so man Ihnen vor die Quarta schuldig, teils abgewartet worden, teils stehet, wie auch neben andern, weil alles verwirret vnd niemand recht zu berichten will, auch bey solcher Vnordnung vnd nicht besteltem Regiment kein(e) Execution zu haben, in Vnrichtigkeit, vnd weil noch kein richtiger Bescheidt darüber ervolgen. Es ist aber auch dem Administrator mitgegeben, fleißige Nachforschung hierin zu haben vnd das Wesen mit einer tüchtigen Person zu bestellen, damit künftig, wan die Termins kommen, fleißig vnd richtig die Gebühr eingemahnet werde.

Herrschaften oder Hofrichtereien sind diese: 1. Weißenburg, 2. Fogaras, 3. Dewa, 4. Jenö, 5. Lippa, 6. Lugas, 7. Caransebes.

Diese Hofrichtereien vnd Herschaften alczumal sind zuvorn wol mit ansehnlichen Gütter vnd Einkommen begabt gewesen, ist aber das meiste vnd fast alles davon verschencket vnd vergeben (außer was noch etwa Fogarasch hat) durch die lezte vnd anderes des Sigismundi⁴ donationes.

Zum andern, so sind die Hofrichtereien mit Sibenbürgischen Edelleuten also bestellet, daß sie fast alle mehr Besoldung ihnen zueigenen als bey solcher Veralienirung, Verwistung vnd Verödung, auch Mangel der Vnterthanen die Herschaften außer der Decimen ertragen.

Vnd vber dis, zum dritten, was etwa noch vbrig von den Zehenden gewesen oder was auch etwa die armen Leute vermacht, ist teils den Haubtleuten vnd Krigsleuten so in Besatzungen liegen gegeben, das andere nehmen sie ihnen selber. Vnd weil sie nicht bezahlet, so wollen sie auch nicht keiner guten Ordnung gehorsamben, sind auch nicht daczue zu bringen.

Derowegen wir hibeifolgende Verzeichnus,

soviel vns möglich bey icziger Zeit zu tuhen vnd so gut wir sie von den Hofrichtern haben können, beigeleget, also erstlich sub A, was anicz vor Stück zue jederen Hofrichterey gehörig; sub B, was vor Zeiten daczu gehöret vnd davon veralieniret; sub C, Extract aus eines jedern Hofrichters Raitung, wie dieselben befunden; sub D, was bey einer ieden Hofrichterey vnd sonst vor Post zu erkundigen gewesen, vnd dan, sub E, was die Krigsleute so in Besatzungen liegen von den Hofrichtern vnd sonst empfangen, damit es ihnen könne bey der Bezahlung abgezogen werden.

Vber dieses haben wir den Hofrichtern Instructiones gemacht, auch dem Administratori proventuum so wir constituiret, daß er gute Inspection halte, Raitungen abnehme vnd weil man anicz gar nicht Vrbaria hat können aufrichten, indehm die Vnterthanen verlossen vnd alles verbrent vnd verwistet, die Krigs-Leute in den Besatzungen auch ihnen auf dem Halse liegen, er künftig Vrbaria machen vnd nach vnd nach, wie sich die Einkommen befinden, verzeichnen solle, committiret vnd anbevohlen, innmaßen alles die ihnen von vns gegebene Instructiones so wir neben anderm zusamben schreiben lassen vnd sub lit. F beigeleget ausweisen.

Sonsten haben wir keinen Hofrichter verendert, als dehnen zue Weißenburg, weil er weder schreiben noch lesen vnd geringe Raitungen tuhen können, auch viel Verdechtiges bey ihm, vnd die Hofrichterey wie auch andere mehr aus des Sigismundi⁴ Gnade ihm zu Vnterhaltung vnd Gewin als Ihrer Key(serlichen) M(ajestät) zu Nucz gehalten, vnd an dessen statt den hiesigen Proviandmeister Stenczel Krakern, so sich trew, fleißig vnd erfahren vnd zue solchen Sachen nicht vngeschicket bezeigt, angesezet.

Die andern Hofrichter alle haben wird also bleiben lassenn vnd nicht allein keine andere taugliche bekommen können, sondern auch die iczigen die da sein, *propter insolentiam militum et praesidiorum* Vrlaub begehren, kaum erhalten können.

Mit Lugas vnd Caransebes, weil dasselbe gar in der Krigsleute Hende, auch teglich vom Feinde angefochten wird, vnd bey der nicht Bezahlung mit ihnen nichts fürzunehmen vnd anzuordnen ist, wie auch mit Lippa, haben wir es in diesem Stande, bis das Regiment vnd Krigswesen reformiret wirdt, verbleiben lossen müssen. Vnterdes sol der Administrator allerdings Erkundigung einzihen.

Bey der Hofrichterey zue Weißenburg sind drey Dörfer gewesen, mit Nahmen Dupamfalva⁵ oder Kempin, Siczwa⁶ vnd Muska⁷, welche auch

der Hofrichter mit wenigem verwürtet vnd die Krigs-Leute Ihre Roß- vnd Einlager darauf gehalten, auch der Ispan aldar die Nüczungen vor seinem Vnterhalt ihm selbst deputiret. Weil dan dieselben weit vnd drei Siebenbürgische Meilen von Weißenburg gelegen, als haben wir sie Herrn Adam von Hofkirchen Freiherrn vmb 3.000 Thaler verarendiert vnd in Bestand gelassen. Die Arenda ist zwar hoch vnd mit mennigliches Verwunderung geschehen, können auch nicht so hoch genossen werden wie wir sie dan eczlichen Vngern fürgeschlagen vnd nicht mehr als 200 oder 300 Thaler dafür geben wollen. Es vermeinet aber Herr von Hofkirchen aldar eine Holczflöße anzurichten vnd der Pauren Robot darczue zu gebrauchen vnd dardurch das Bestandgeldt zu erlangen. Welches dan der Ausgang geben wirdt vnd wurde nochmals solche Holczflöße, wan sie ins Werck gerichtet, Ihrer M(ajestät) zue größerm Nucz gereichen. Solche Arenda oder Bestandsbeschuß ist auch in einen richtigen Contract verfasst, welchen wir auch bey diesem Libel sub lit. G., da alle Contract vnd Arenden die wir alhier geschlossen zusamben consigniret, beygelegt.

TRICESIMAE

Der Dreißigerstellen sind bisher gewesen folgende, sambt ihren Filialen:

Huniad Zilah⁸.....Nagifalw⁹ vnd Hidweg¹⁰
Sibach¹¹

Sombor¹².....deren Filialen sindt.....Hidalmas¹³
Deesch¹⁴..... „ „ „Rettegh¹⁵

Waradger¹⁶

Zaczwaras¹⁷.....Dewa, Jofú¹⁸ vnd Solymos¹⁹
Caransebes.....Valka²⁰, Zayka²¹, Mihald²²,
Pogonicz²³ vnd Lugas Lippa

Jenoa

Vber diese alle ist ein Oberdreißiger, so die Zetel austeilet, gesezet worden.

Diese alle haben die Zeit hero (weil kein Handel im Lande, auch die Clausenburger, so fast allein nach dem Handel nach Oberhungarn, Wien vnd Deutschlandt haben, wegen einer vermeintten Donation vom Sigismundo⁴ nichts geben wollen) mehren theils nichts getragen vnd nicht viel vber der Dreißiger Besoldung, wie aus dem Bericht vber Ihre Raitung zu sehen sub lit. H.

In diesem haben wir folgende Reformation fürgenomben vnd mit dem Salczbergwergk Deesch, wie nachmaln ferner Bericht soll geschehen vnd aus den Contracten zu sehen, die ersten fünf (Huniad, Zilah, Siboch, Sombor, Deesch), so das gancze verschiedene Jahr Ihrer M(ajestät) mit-sambt dem Salczbergwergk nicht 1.000 Thaler genüzet, sambt einem Zehendt zu Deesch gehörig

vmb 10.000 Thaler dem Hofrichter von Samosch-Vywar²⁴, Herrn Stenczeln, auf ein Jahr im Bestand gelassen.

Zum andern haben wir auch einen Generaldreißiger vnd die andern Dreißiger wieder bestellt, wie aus den Instructionen so wir ihnen gegeben wird zu sehen sein, vnd ein ordentlich Vectigal, wie es beim Sigismundo⁴ erhöht sol sein worden, aufgerichtet, wiewohl, weil nicht Friede im Lande, wenig daher zu hoffenn.

Wegen der von Clausenburg aber, weil ihre Donationes gar nicht bestehen können, dan sie dazumaln geschehen da der Sigismundus⁴ wieder ins Land kommen daß sie ihnen eingelassen, auch dieselben viel Vnterschlif dabey gebraucht vnd derselben sehr abutiret, in andern Stedten den Handel sehr sperren wurden wan sie so exempt sein sollten, haben wir zwar den Ober- und Vnterdreißigern in ihren Instructionibus mitgegeben, daß sie von ihnen auch den Zol wie von andern fodern sollen. Weil sie sich aber zum höchsten beklaget vnd sich bey ihrem Indult nur bis auf Ihr M(ajestät) Resolution zu lassen gebeten, als haben wir es dahin angeordnet, daß sie alle Waaren damit sie künftig handeln werden beim Dreißiger angeben vnd verzeichnen sollen lassen, was vor Dreißigst darauf kommen wurde, vnd nachmaln, da sie dessen von Eur M(ajestät) nicht erlassen wurden, auf einmahl zahlen.

Es ist aber Ihrer M(ajestät) gar nicht zu rathen, daß sie ihnen solchen Grenz-Zol sollen nachlassen, weil es ein fürstlich Regal, viel böse Consequentias machen vnd dardurch andern Städten, wan die Clausenburger frey wehren, der Handel geringert, auch viel Vnderschlif dabey gebraucht wurde, wie dan zue Caschaw, da sie dergleichen praetendiren, auch geschieht.

Zu den Tricesimis gehören auch die Arendae der Vicesimatorum, so etliche Städte erhalten als: Cronstad vmb 2.000 Thaler, Hermanstad vmb 1.000 Thaler, Nösen vmb 158 Thaler. Welches sie auch nicht erleget, fürwendend daß sie keinen Handel vnd Wandel hetten, wehren gar verterbet vnd hetten zuvor viel Geld hergeben müssen. Zuedehm, so sind die den Cronstädtern, wie aus Ihrem Contract zu sehen, von vns verpfendet vnd bitten die andern auf eczliche Jahr Nachlassung, wie dan auch aus der Sachsen Artikel, so wir bey vnserer Relation zue Handen der Reichs-Canzeley beigeleget, dis vnd das obige *de censu* zu sehen.

DECIMAE

Die Decimae in diesem Lande, so vor Zeiten alle zum Bisthumb gehört haben, sind nachmaln der Fürsten in Sibenbürgen fürnehmiste

Einkommen gewesen, kan auch, wen wieder Friede vnd Nahrung im Lande, dardurch das ganze Krigs- vnd Grenzwesen mit Proviand versehen werden. Es ist aber anicz nicht allein in großer Vnrichtigkeit, Mißbrauch vnd Verwendung kommen, sondern auch daß der Anbaw im Lande schlecht vnd das meiste vnd beste Land wiste lieget, in groß Abnehmen gerathen.

Vnd es bestehen die Decimae fürnemlich in dehn drei Classibus:

Erstlich, was die Hofrichter so in derselben Hofrichterey gelegen auf Ihrer M(ajestät) Güttern vnd teils vnter den Sachsen decimiren. Dabey bisher viel Vnordnung vnd Vnrichtigkeit gebraucht, auch fast in einem jeden Dorf ein Decimator gehalten, der Richter, daß er denselben ausgefraget vnd ausgehalten, zehentfrey gelassen vnd ein jeder dazue 12 Cübel Traidt vnd 12 Cübl Hafern vnd ein Kuffen Wein vor sich, sonderlich bey der Weißenburgischen Hofrichterey, genomben.

Zum andern sind Decimae auf der Edelleute Gütter. Diese sollen zwar an Gelde eine geringe Arendam dafür geben, so doch wol in die 15.000 fr. zuvor, bey guter Zeit, sollen ertragen haben. Anicz aber wollen sie fast gar nichts geben, wenden teils Armut für, die meisten, der Sigismundus⁴ hette es ihnen geschencket, hetten bishero nichts geben dörrffen. Vnd ob wir wol dem Wesen fleißig nachgefraget, so hat vns doch der Arendator Gabriel Haller keinen richtigen Bescheid davon geben können, fürwendend, die Register wehren alle verlohren vnd keme wenig oder nichts davon ein. Mag wol was daran sein, aber vielleicht wollen sie niemander auch nicht wehe tuhen, den der Adel wil sich von allem exempt machen und hangt der Hauffe aneinander. Wolten alle lieber die Einkommen geringern als verbessern. Vnd was gleich mancher viel fürgiebet, wie sich dan dieselben teglich finden, so befindet sich doch nochmals *in rei veritate* nichts, glossiren es auf das vorige, daß sie es auf die Zeit meinen, da es bey Stephano vnd Christophoro Bathorj wol gestanden, oder auf das künftige, wan Friede vnd das Land wieder *in flore* wehre. Wie aber anicz den Einkommen zu helfen vnd dis was Ihrer M(ajestät) gebühret zu Handen zu bringen, wil oder weiß keiner zu zeigen, wolten nur immer lieber Privilegia, Freiheiten vnd Dörrffer geschencket haben, zu welchem doch gar nicht zu rathen, noch Mittel verhandenn.

Zum dritten gehört zu den Zehenden die Quarta so von den sächsischen Pfarrern durch Accordo des Christoff Bathorj von ihnen zue des Fürsten Taffel erlanget. Vor solche Quarta gibt man Ihnen *loco arendae* ein gewisses vnd leidlich Geldt

vnd hergegen ertregts auch ein großes. Es weis aber oder wil niemand keinen richtigen Bescheidt davon geben was es ertregt vnd was das Gelt so man ihnen gibt eigentlich sey. Derowegen dan, obschon wol bey dieser Vnrichtigkeit vnd Mangel verstendiger, fleißiger, treuer Leut wenig kan verbessert werden, so haben wir doch dem Administrator vnd den Hofrichtern in ihren Instructionibus eingebunden vnd mitgegeben, daß sie die Decimas fleißig colligiren, die vbrigen Vnkosten vnd Deputat abstellen, auch etwa den Dörffern selbst vnd andern so dabey gesessen, welche vielleicht, damit sie des Decimirens vberhabens sein oder auch wegen der Gelegenheit ein mehres tuhen vnd reichen mechten (wie dan bey der Zipserischen Cammer durch derogleichen Arendan in zehen Jahren bis in die 30.000 Cübel Traides erhalten), vmb Getreid vnd nicht vmb Geldtl verarendiren solten. Im andern Punct aber, den Decimis bey den Edelleuten auch fleißig nachforschen vnd Consignationes darüber machen, damit man künftig zur Gebühr treiben vnd eine Gewisheit mit Ihnen aufrichten könne. Der Arendation der Quartarum bey dem Sächsischen Capitel sol auch der Administrator nachfragen, damit eine Gewisheit zu machen vnd dieselben Quartas zue colligiren oder wieder zu verarendiren, doch vmb Getreide vnd nicht vmb Geldt.

Die Decimae zwar sind wol so ein ertreglich Einkommen, daß ein General-Decimator darüber zu bestellen vnd gleichwie ein sonderlich Amt darüber künftig zu halten wehre, welches auch der beste Weg sein würde vndt den Vnkosten reichlich ertragen. Es lest sich aber dasselbe bey der iczigen Vngelegenheit vnd Mangel an Leuten nicht tuhen, sondern muß *ad meliora tempora* aufgeschoben werden. Vnterdes soll der Administrator das Beste suchen.

BERGWERGK

Die Bergwerk haben die von Ihrer Ma(jestä)t hereingeschickte Bergleute Hans Vtman vnd Hans Kaufman fleißig besichtiget. Wie sie alles befunden wird Ihre Relation ausweisen. Weil wir sie dan in solcher Ihrer Verrichtung verstendig genug, auch mühesamb vnd vnverdrossen befunden, so stimmen wir mit Ihrem Bericht vberlein.

Kurcz aber ist es in diesem Lande also beschaffen, daß zwar allerley Bergwergk von Eisen, Bley, Kupfer, Quecksilber, sonderlich aber von Goldbergwercken vnd Waschwergk verhanden. Dieselbe liegen alle darnieder vnd sind eingegangen, daß das Volck sehr darnieder gehauet, gestorben vnd vertorben, die Dörffer verbrennet, auch viel dazugehörige Dörffer, die zuvorn

dem Bergwerck zugehöret, vom Sigismundo⁴ verschenet vnd in der Edelleut Hende kommen, die anicz die noch vbrigen armen Leute elendiglich plagen vnd den Bergwercken mehr Hinderung als Fürschub tuhen. Vnd ist vor allem von Nöten, sollen die Bergwergk wieder erhoben werden, daß zufferst die Defension und Ruhe im Lande bestellet, wie auch das Regiment. Zum andern, daß ein Verlag angeordnet werde, fürnemlich aber Bergfreiheiten, Bergordnungen aufgerichtet, Bergämpter vnd Bergknechte eingesezet, die veralienirten Gütter wieder recuperiret, dardurch dan Gewercke vnd Bergleute zu Erbau- vnd Erhebung der Bergwergke hereingebracht mechten werden vnd alsdan die Berg-Zehenden, der Goltkauf-Cement vnd Münzwesen auch ohne sonderlichen großen Verlag Ihrer Ma(jestä)t vnd dem Lande ein ansehnlichen Nucz ertragen könne. Anicz, bey dem Mangel aller dazugehörigen Notturfftten haben wir nichts können fürnehmen, als daß wir das Bergwergk zue Slatna²⁵ vnd fünf walachische Bergdörffer dazue (darauf ein Ispan verordnet gewesen, welcher die Leute ausgesogen vnd noch Besoldung vnd Geldt haben wollen, auch keinen Heller verraitet, sondern als er Raitung tuhen sollen davon verlauffen) eingezogen, aldar vermittle der hereingeschickten Berg-Leute, einen Schichtmeister vnd zwene Schmelzzer geordnet, welche die dabeiliegenden Schlackenn vnd offene Brüche vmb ein gewisses gutmachen sollen, vnd von dem Vberschuß die Hütten erbauen, den Stollen erhalten vnd am Ort fortreiben sollen, damit es bis auf weitere Verordnung nicht gar eingehe, inmaßen das aus dem Memorial, so dem Hofrichter zue Weißenburg neben der Instruction gegeben worden, daß er darauf Inspeccion haben solle, zu sehen.

Wir haben auch bey der Landszusambenkunft durch öffentliche Patent die Edelleut vnd meniglich ermahnet, daß sie den Bergwergken vnd Waschwergken vnd deroselben verwandten Leuten keinen Schaden zufügen vnd sich an ihnen nicht vergreiffen sollenn. Dies aber *obiter* hibey erinnert, daß do man die Bergwergke zue Nagibania, Fegetebania vnd dieselben vmbliegenden Bergwergk (welche *in partibus Hungariae* vnd mit leichten Vnkosten zu erbauen vnd zu erhalten sein, auch noch etliche Teutsche aldar verhanden, aber anicz wegen der Arendatorn, des Wagen vnd Lisibona Vnvermögen, wie sie dan Eur Ma(jestä)t noch nichts davon gegeben, auch wegen der Stad Nagibania, so trotziger vnd mutwilligerweise vnterm Schein eines neulich ausgebrachten Privilegii das Bergwergk vnd die Bergleute

vnterdrücken vnd niemanden nichts deferiren wollen, vnd dan wegen der Sterbe vnd Teurung gar in Abnehmen kommen vnd entlicher Vntergang verhanden) wiederum ehstens erhebe, welches den leicht, wie aus andern Berichten zu sehen, zu effectuiren vnd man sonderlich die Stadt vnd das Bergwerck einer Person vnd Cammergrafen, der beide Teil i(h)m gebend vnd gehorsamb halte vntergebe. So wurden dannenhero nochmals Leute vnd Ordnung zu nehmen sein, durch welche auch die sibenbürgische Bergwerck können erhoben werden, damit ein Anfang an einem Ort mus gemacht werden.

CEMENT

In Sibenbürgen vnter den Regalien vnd Einkommen ist auch nicht das geringeste vnd vnansehnlichste das Cement, welches von den Seifwergen vnd Waschwergen einkommt vnd nochmalen vmb ein gewis Gelt jedes Fürsten Cammer erkaufft vnd mit Nucz vermünzset wirdt. Dieses ist zwar vor Alters verarendiret gewesen wie berichtet, vmb 3.000 Ducaten, aber die Jahr daher hat es niemant in Acht genomben, sondern jederman damit gehandelt vnd partiret in vnd außer dem Lande.

Ob nun wol das Wesen zu erheben wir keinen Verlag nicht gehabt, auch nicht Leute damit es zu bestellen gewesen, jedoch damit es zu nundem etwas aus der Vnordnung gebracht vnd das Gold nicht aus dem Lande geführet werde, man auch soviel möglich könnte erfahren, wie es vmb das Wesen beschaffen vnd künftig zu erheben wehre, haben wir doch nur bis auf Ihr Ma(jestät) Wolgefallen solche Cement einzukeuffen vnd den Verlag darauf zu tuhen vnd zu vermünzen Peter Filstichen, einem Bürger vnd Inwohner zu Clausenburg, verarendiret, innmaßen solches alles aus dem mit ihm geschlossenen Contract, so vnten neben andern Contracten (wie wir dan dieselben alle zusamben sub litera G angehengt) zu sehen. Vnd haben zu diesem, wie auch zue Arendation der Salczbergwerck, die heringeschickten Bergleute, so an Ihrem Fleiß nichts erwinden lassen, gebraucht.

SALZBERGWERCK

Nicht ein geringes, sondern wol der ertreglichsten vnd gewissesten Einkomben in Sibenbürgen sind die Salczbergwerck. Die Salczbergwerck so in Esse sein sind folgende: 1. Deesch¹⁴, 2. Torda, 3. Visagna²⁶ bey der Hermanstadt, 4. Kolosch²⁷, 5. Seghk²⁸ 6. das im Zeckellande.

Solche Salczbergwerck alczumal sind bisher, wie wir sie gleichfals durch die Berg-Leute in Augenschein nehmen lassen, also beschaffen: erstlich, daß sie wegen der Verwüstung, daß nicht

Handel vnd Wandel im Lande, die Salcz-Cammer zu Lippa vnd der Handel nach der Türckey (welches den fürnehmisten Nucz treget) eingegangen, sowol auch daß das Volck von Hunger vnd Pest weggestorben vnd noch stirbet, vnd wenig oder gar teuer Arbeiter zu bekommen, gar in Abnehmen gerathen, ja auch mit Verpfendung derselben vnd böser, vntreuer Administrirung noch das vorige so zu genissen gewesen auch vollent gar wegkommen vnd Ihrer Ma(jestät) keinen Nucz getragen, wie dan aus dem Bericht der Raitung sub litera I wird zu sehen sein. Derohalben wir dan auch damit, soviel sichs tuhen lassen, einen Anfang vnd Ordnung, daß sie Ihrer M(a)jestät auch was zu Nucz kommen mechten, gemacht.

Vnd soviel, ertslich, *Deesch*¹⁴ anlanget, hat dasselbe ohne alle Raitung gehalten der Benedict Mintszentj, weil es ihm vom Sigismundo⁴ vmb 17.000 Thaler gelihenes Geldes, daß er es nur wegen Nuczungen des Geldes gebrauchen solle, verpfendet vnd völlig verschrieben, vom Herrn Basta aber, daß er es auf Raitung vnd neben einem Kegenschreiber halten solle, confirmiret worden. Dieses hat das gancze Jahr vber die Vnkosten so auf die Officialn vnd, weil es verwistet gewesen, auf die Reparatur gangen nicht mehr ertragen, als daß sich der Mintszentj auf die Summa der 17.000 Thaler mit 105 Ducaten bezahlet gemacht. Solch Bergwerck haben wir nun ein Jahr dem Hofrichter zue Samosch-Vywar²⁴ sambt dem vorangedeuteten Dreißigst, welche auch alle nicht 1.000 Thaler dis Jahr ertragen, vnd einem Zehendt vmb 16.000 Thaler, quartemberlich 4.000 zu erlegen, nach Besage des mit ihm geschlossenen Contracts, so auch beiliegend bey den andern Contracten zu finden, verarendiret vnd vermittelt. Vnd ob wir wol gerne den Mindszenti hetten abgewiesen von seiner Schuldt bis auf Ihr M(a)jestät Resolution vnd Erklehrung, ob dergleichen vnd diese Schulden zu czahlen, so hat er doch nicht allein auf die Obligationes des Sigismundi⁴ vnd Basta hart gedrungen, sondern auch das Bergwerck im Besitz gehabt vnd davon sich gar nicht wollen treiben lassen, hette auch den andern Adel gar an sich gehenget, sonderlich weil er sich von den Principal-Gesandten anicz im Hierausziehen gebrauchen lest. Derowegen dan auch, weil anicz fast nichts kan moviret werden, *de facto* mit ihm zu procediren sich nicht tuhen lassen. Solte nun das Bergwerck bey ihm bleiben²⁹, so hetten Ihr M(a)jestät aufs wenigste dis Jahr 12.000 Thaler entrathen müssen, da hergegen ihm nur dis Jahr 3.000 dörffen gegeben werdenn. Haben derowegen also mit ihm einen Contract geschlossen, daß ihme

dis Jahr 3.000 vnd folgende zwei Jahr 4.000 vnd das lezte der Rest der Hauptsumma sol geczahlet werden, wie aus seinen zu den andern geschribenen Contracten zu ersehen. Vnd werden also eines Jahres Einkommen so hoch lauffen, als die Schuldt welcher er sich nicht wol in vier oder fünf Jahren, wan er das Bergwergk mit der Gestalt in Henden behalten, bezahlet gemacht hette. Vnd wan man ihm gleich die Schuldt gar hette wollen cassiren, so wehre doch leicht ein Jahr damit vorüber gegangen, dan bey diesem Particular (daraus leicht eine große Vngelegenheit hette können entstehen) nicht wehre der Anfang zu machen gewest. *Torda* hat auch ein Salcz-Cammerer gehalten, welcher das gancze Jahr nicht viel vber 1.000 Thaler Nucz vnd Vberschuß verraitet. Dieses haben wir auch vmb achthalb tausent Thaler quartemberlich abzulegen dem constituireten Administrator Hansen Reinern vnd einer andern Person als Peter Cradonj zugleich vermittelt, wie auch sein Contract, welcher zwar auf den Reimer allein gerichtet, solches erweist. Vnd haben ihme, dem Reimer, dieses auch darumb in Bestand gelassen, daß er könne also selbst erfahren, weil ja niemand die rechte Warheit bekennen will vnd alle Einkomben icziger Zeit mehr vernichten als erheben, daß man doch gewis wissen möge, was doch die Salcz-Cammer ertragen könne vnd künftige Jahr desto gewisser die Administrir- oder Arendirung der Salcz-Cammern anstellen möge, wie wir den, als aus den Contractibus zu sehen, allen Arendatoribus die Clausuln hinein gesezset, daß sie nach Ausgang des Jahres vermöge ihrer Pflicht aussagen sollen, was die Salcz-Cammern ertragen vnd was sie vor einen Gewinn gehabt. Es hat zwar der, so die Salcz-Cammer gehalten, mit Nahmen *Tordai Janusch Diak*, dieselbe sehr vngern fahren lassen, pretendiret, er hette dem *Sigismundo*⁴ 1.000 Thaler darauf gelihen vnd derhalben die tausent Thaler auch bezahlet haben wollenn. Weil aber des *Sigismundi*⁴ Schulden zu czahlen Ihr *M(ajestä)* t sich noch nicht erklehret vnd auch nicht schuldig, er auch ohnedis in Raitungen nicht bestanden vnd viel Rest bleiben, vnd gewis viel Salcz verpartiret wird habenn, wie wir dan selbst, ob vns schon niemands aus den Land-Leuten nichts anzeigen will, ihm auf die Spur augenscheinlich kommen, als haben wir ihnen abgewiesen vnd do er wirde gute, richtige Raitung tuhen, die Rest bezahlen vnd seine nützliche Dienst kegen Ihr *M(ajestä)* keyserliche Gnade vertröset.

Das Salczbergwergk zue *Visagna*²⁶, so auch, wie aus den Raitungen zu sehen, wenig ertragen, sonderlich weil es fast gar verheeret vnd das Volck von Pest vnd Hunger gestorben vnd noch stirbt,

haben wir zwar der Stadt *Hermanstadt* zu verarendiren angeboten, vermeinend etwa ein Geld darauf zu bekommen. Sie haben sich aber, wie aus ihrem Artickel so vnserer Relation beigeleget zu sehen, auf eine Zeit wegen ihrer geleisteten Trew zu Ergezung ihres erlittenen Schadens es ihnen vmbsonst zu lassen, haben sie aber abgewiesen vnd derowegen es einem Bürger vnd Mitwohner aldar, mit Nahmen *Daniel Wallmer*, vmb 6.000 Thaler, quartemberlich mit 1.500 Thaler abzulegen, bestandsweise gelassen, wie auch der mit ihme geschlossene Contract ausweist.

Die zwei Salczbergwergk *Kolosch*²⁷ vnd *Segk*²⁸ halten die von *Clausenburg*, wenden für sie, hetten solche Salczbergwergk wegen einer Summa Geldes vnd produciren dorüber Briefe vom *Sigismundo*⁴ vber 40.000 Thaler Anlehen. Wir hetten zwar gerne dieselben eingezogen, haben aber zum heftigsten bis auf Eur *M(ajestä)*t weitere Resolution davor gebeten. Wir haben aber denselben Briefen, so der *Sigismundus*⁴ gegeben, nichts deferiren wollen, sondern sie wegen ihrer Schuld-Zahlung auf Eur *M(ajestä)*t Resolution, wie auch andere gewiesen, vnd ihnen solche Bergwergk, weil sie anicz schlecht vnd die Gelosung aus dem Lande nicht zu haben, bestandsweise vmb 1.200 Thaler, quartemberlich zu czahlen, hie gelassen, wie dan solches auch der mit ihnen geschlossene Contract, son eben den andern verzeichnet, ausweist.

Sonsten ist auch ein Salczbergwergk im *Zegellande*³⁰, wie auch ein Eisenbergwergk vnd *Hammer*³¹, welches sich die *Zeckel* eigenmechtig gebrauchen vnd hat sich niemand darumb wollen annehmen. Wir haben zwar dem Administrator vnd dem Hoferichter zue *Fogaras* anbevohlen, daß sie solten sehen ob aldar Eur *Ma(jestä)*t könnte ein Nucz geschaffet, das Bergwergk arendiret oder eingezogen vnd etwa von Eur *M(ajestä)*t administriret werden, sonderlich aber dem Hoferichter von *Fogaras* mitgegeben, daß er sich mit Salcz aus gedachter Salczgrube im *Zekel-Lande* versehen solle, damit *Visagna* verschonet vnd aldar die *Arenda* desto völliger folgete.

Vnd möchten also diese Salczbergwergk durch diese Arenden nach Gelegenheit icziger Zeit wol hoch genug gesteigert sein. Dis aber ist der beste Nucz des Salczes in diesem Lande, wan es auf dem Wasser nach der *Türckey* geflöset vnd eine Salcz-Cammer zue *Lippa* angerichtet kan werden, welches dan zu *Friedes Zeiten* in Acht zu nehmen ist.

Bey diesen Salcztractationen hat sich auch gefunden *Bonfadinus de Bonfadini*, welcher zu hochnotwendiger Bezahlung des Krigs-Volcks wider den *Türcken* auf den Grenzen *Lugas*, *Jenö*

vnd Lippa dienendt, damals als Sigismundus⁴ zum ersten mahl das Land abgetretten Ihrer Ma(jestä)t Commissarien vor 30.000 Thaler Salcz, so er vom Sigismundo⁴ anstadt der Zahlung empfangen hat, hergeben vnd von ihnen, den Commissarien, in Eur Ma(jestä)t Nahmen ihm versprochen worden, innerhalb drey Monat ander Salcz oder Zahlung zu geben vnd vber dieses alle Ihrer Ma(jestä)t reiterirte Bevelich an Herrn Basta ihnen ohne Aufschub zue contentiren produciret. Ob wir nun wol gerne diese Einkomben von dem Salcz hetten frei behalten, jedoch weil Ihrer M(ajestä)t Bevelich verhanden, die Billigkeit auch augenscheinlich, haben wir mit ihm auch Ihrer M(ajestä)t Credit in diesen Landen vnd bey Frembden zu erhalten tractiren müssen vnd die beehrte 30.000 Thaler auf 20.000 Thaler gebracht, doch nur innerhalb vier Jahren zu czahlen, als das erste Jahr 4.000, die andern zwei Jahr 5.000 vnd das leczte den Rest zu bezahlen vndt ihme Assignation auf die Bergwergk zu geben, wie dan sein geschlossener Contract mit mehrem ausweiset.

Vnd soviel von den Einkommen so wir gleich vor *ordinari* haltenn, folgen nun die *extraordinari*, vnter welchen wir erstlich seczen die

CONTRIBUTIONES

Mit disen helt sichs zwar also, daß die Regnicolae vnd der Adel nach erheischender Notturft von den Porten contribuiren, an welcher statt die Sachsen eine Taxam erleget, als wan der Adel von einer Porta 99 Pfennige contribuiret, haben die Sachsen 20.000 gegeben, wie es in den Landtagen auf des Fürsten Proposition vnd des Landes Notturft von den Stenden bewilliget vnd angeschlaget worden. Von den Zagkeln findet man nicht, daß sie was gegeben hetten, sondern mit ihren *militaribus seruitiis* durchkommen wollen.

Mit diesen Contributionibus hat es anicz diese Gelegenheit, daß weil das Land so gar verarmet, verbrent vnd geplindert, auch vbel angebaut, daß sie nicht werden hoch können getriben werden vnd, wan sie gleich viel bewilligten, doch ihnen vnmöglich zu geben sein würde, wie den die 15.000 zue Megisch³² vnd andere 15.000 so zue Weißenburg³³ bewilliget, halb der Adel vnd halb die Sachsen, sowol auch das Portenmehl, welches alles zu Bezahlung des hungrischen Kriags-Volcks vnd Erhaltung der Grenzen ist deputiret worden, nicht noch der halbe Teil erleget, auch der Rest wegen der Armut des Volckes nicht kan einbracht werden, jedoch muß man sich dessen gebrauchen soviel sich nur tuhen lest.

Es würde aber fürnemlich dahin zu trachten sein, weil bey den Porten groß Vnterschlif gebraucht

wirdt vnd iczo nicht der halbe Teil der Porten berechnet vnd verhanden vnd derwegen, wan sie solten geczehlet werden, ein großer Abgang sich finden wirdt, daß etwa künftig auf einen andern *modum contribuendi* gegangen werde als da ist der gemeine Pfennig, welcher hoch anleuft, Capitatio, wie sich dan desselben einmahl der Sigismundus⁴ vndt Michel Waida³⁴ soll gebraucht habenn. Item, die Schaczung, die eine sondere Gewisheit machet vnd Keyser Ferdinand³⁵ hochlöbseligster Gedechnus auch zue Anfang seiner Regirung in seinen Landen angeordnet vnd in vielen Arten zue guter Richtigkeit dienstlich, wie dan solches alles bey besteltem guten Regiment nach vnd nach kan fürgenomben werden.

RECUPERIRUNG DER ALIENIRTEN GÜTTER

Dieser *modus*, wan sich Ihr Ma(jestä)t, wie wir in dem Bericht von den Donationibus vermeldet, resolviren werden vnd durch ein wolbesteltes Regiment vnd Gubernator mit der Execution auch nachgedrückt wirdt, kan wol was hohes ertragen. Vnd, obgleich nach Gestalt der Personen, der Verdienst vnd anderer Vmbstende nicht die Gütter alle zugleich eingezogen vnd genomben wurden, sondern Ihr Key(serliche) M(ajestä)t angeborne Clementia sich auch hierin erzeigete, so könnte man doch, daß sich mannicher mit einem Stück Geldes ablösete vnd daß mannichem eine leidliche Pfandsumma darauf verschreiben würde, auch dannenhero was ansehnliches haben, sonderlich von dehnen Güttern, so man von den Festungen entbehren könnte.

STEIGERUNG DER PFANDSCHAFTEN

Es würden auch sehr leicht wol eczliche Pfandschaffter zu finden sein, durch welcher Steigerung man auch nach vnd nach Geld haben könne, wie dan zue seiner Zeit ein Buch vber alle vnd jede Pfandschaffter wird gemacht werden. Anicz aber, vor bestelter Defension vnd Regiment, lassen sich diese Particularia, weil es ein Generalwerck ist vnd auf vorgehende General-Resolution mus zu Wergke gerichtet werden, nicht fürnehmen, wie wir in vnserer Relation solches mit mehrerem deduciret.

CONTRIBUTION VON DEN ZAGKELN

Die Zagklen brauchen vnd mißbrauchen sich großer Freiheit, alles vnterm Schein daß sie Kriags-Leute sein, da doch ihr Kriagswesen zweifelhaftig vnd gering vnd wenig darauf zu bauen. Sollen sie dem Adel wieder vntergeben werden, ist viel weniger zue achten vnd sich bey denselben viel mehr zu bevehren als sich zu getrösten, zu geschweigen der großen Crudelitet vnd Zwanges

den sie gegen armen Leuten, wen sie vber sie das Imperium haben, brauchenn vnd daß wan gleich Ihr M(ajestät) dem Adel viel concedireten vnd die *colonos* vntergeben, sie doch nichts außer Wort dafür geben wollen, weil sie jedes Nahmens vnd vnd ihren zu verferteln sogar gewohnt, derhalben dan, weil bey den Zagkeln ein gut Landt von Traid vnd Vihezucht, auch Salcz- und Eisenbergwergk verhanden, sie auch in diesem Krige am wenigsten verterbet, als könnte vor ihre Freiheit wol alda durch Contribution vnd andere Mittel Einkommen gemacht vnd sie auch mit guter Ordnung zue Ihr M(ajestät) Nucz gebraucht werden, daß sie ohne Dienstbarkeit der Edelleute bey ihrer Nahrung vnd Ackerbaw bleiben mechten vnd soviel hergeben, daß dadurch ein bestendiges (weil sie auch nur 14 Tage ohne Soldt im Felde bleiben) vnd nützlicher Krigs-Volck könne gehalten werden, wie dan die Zeit solches alles auch geben wirdt.

DER SACHSEN CONTRIBUTION

Wan es auch zue rechter Zeit angegriffen wurde vnd die Sachsen des Vberdranges den sie durch schwere Zehrungen nicht allein des Landes-Fürstens sondern auch des Adels, so ihnen selbst hierin Freiheit genomben, sowol auch daß ein jeder Krigsman vnd vom Adel, wan er nur vom Fürsten ein Brieflen hat gehabt oder auch wol keines sich ihrer Roß vnd Wagenfert vmbsonst gebrauchet, verschonet wurden, würden sie auch wol ein obriges tuhen, wie auch wan eine Reformation mit der Contribution auf den sächsischen Dörffern, derer sich die Stedte, wie vermutlich, fortelhaftig gebrauchten, angestellet wurde, daß solches auch wol ein ergebiges Einkommen bringen würde, nicht zu czweifeln ist, als dan die Zeit vnd ein fleißig besteltes Regiment vnd Cammerwesen solches wol künftig geben wirdt.

Vnd soviel wissen wir nach icziger Gelegenheit der Zeit von den Einkommen in Sibenbürgen zu berichten. Die aber dieselben aniczo administrirt ist teils aus dem was bey den Hoferichtereien, Dreißigern vnd Bergwergken vermeldet schon zu sehenn. Wir hetten zwar gerne ein wenig die Administration durch tüchtige Personen bestellet, als sonderlich einen Cameral-Administrator, auf welchen die andern alle ein Respect haben sollen, einen Buchhalter, dazue gehörige Rationisten vnd Perceptor oder Rentmeister, haben aber gar nicht tüchtige Leut dazue finden können. Nichtsdestoweniger haben wir zum General-Administrator, wie aus seiner Instruction vnd Bestellung zu sehen, den Hans Reimer, einen aus den siben sächsischen Königs-Richtern vnd Bürgern in der Hermanstadt, bestellet, sonderlich

weil wir ihn, wie er dan solches auch bey der Hermanstadt in der größten Gefahr öffentlich erwiesen, gegen Ihrer M(ajestät) treu befunden, auch daß er einen zimlichen anschlegigen Kopf hat vnd thetig den Hungarn auch nicht befreundet, vnd wo er ja nicht selbst vor seine Person viel verbessern könne, daß er ihm doch angelegen sein lasse seiner Instruction nach das wenigst Verhanden einzubringen in Ihrer M(ajestät) Nucz zu wenden vnd fleißige Erkundigung einzuczihen damit künftig er Information vnd Anleitung geben möge, wie dem Wesen nach vnd nach zu helffenn vnd die Einkommen zu verbessern.

Es hat wol der Sibenbürgische Adel vnd andere endpfunden, daß wir diesen als einen Bürger gebraucht haben, wir haben aber keine andere Person der das Wesen mit Gewissen zu vertrauen wehre können finden, wegen der großen Parcialitet, Eigennüzigkeit vnd daß sie so gewaltige hohe Bestellungen vnd Provision haben wollen, wie wir dan mit dem Gabriel Haller tractiret und gehandelt, er aber schlechte Lust, schlechten Verstand dazue gehabt vnd auch 1.200 Thaler, zwo Decimas, so ein Großes ertragen sollen, haben wollen, auch daß wir ihm Dörffer so Eur Ma(jestät) zukommen würden schencken sollen. Vberdies, ob wir schon, wie gemeldet, keinen Buchhalter haben können, so haben wir doch zwei Rationisten bestellet, welche wir auch selbst von der Zipserischen Cammer mit herein genomben, der eine mit Nahmen Paulus Dirner, kann Deutsch vnd Lateinisch, der andere ist ein Hunger, Hans Rosenian. Weil sie aber dem Wesen zue wenig, so wird hoch von Nöten sein daß ehistes ein Buchhalter hereingeschicket werde. Vnterdes können sie sich alles informiren vnd aufs wenigste von den Raitungen Bericht tuhen.

Zum Rentmeister oder Einnehmer hetten wir gerne des Hofzalmeisters Diener, den Georg Reichel, so ohnedes hierin bestellet. Er hat aber gar eine hohe Besoldung gefordert, auch dem Administrator nicht wollen vntergeben sein vnd neben dem Krigszalmeister sein vnd die völlige Bestellung, Besoldung vnd Vortel haben wollen wie ein vollkommener Krigszalmeister in Oberhungern, welches wir ihm verwilligen nicht können. Derohalben wir ihn vnterdes, wie er bisher Geld ingenomben vnd ausgegeben, also auch daß er solle die iczigen Proventus einnehmen, ausgeben, jedoch alles auf des Feld-Obristen² Bevelich vnd nachmals verraiten, im Nahmen Ihrer Key(serlichen) M(ajestät) *per decretum* mitgegeben vnd derohalben monathlich 40 Thaler zue seinem vorigen Deputat, so ihme Herr Feld-Obrister² gemacht, verordnet, mit Vertröstung da

er sich hierin wolhalten wirde, Ihrer M(ajestät) vermeren Gnade vnd Förderung. Derowegen dan bey diesem Punct auch hoch von Nöten, daß ehistes ein Rentmeister oder Einnehmer herein verordnet oder er, Reichel, ordentlich daczue bestellet werde.

Wie aber sonst das Cammerwesen zu handeln sey, ist bey vnserer Relation zu finden. Zue iczigen Zeit haben wir nichts mehres weder erfahren, auch nach Gelegenheit aller Vmbstende anstellen, viel weniger administriren können. Vnd kann leichtlich aus dieser vnserer Arbeit was künftig des Wesens Notturfft erfordert vnd von Ihr Ma(jestät) vnd Dero Hofe-Cammer anzuordnen sein abgenommen werdenn.

pe verso: Libell vnd Verzeichnus der Sibenbürgischen Einkhomen durch kayserliche Commissarien beschriben worden. De anno 1603.

Exhibitum ex Archivo Bellico ad informanda Transilvanica, die 15-ta Febr(uarii) 1759.

¹ Bran.

² Generalul Gheorghe Basta, comandantul trupelor imperiale din Transilvania.

³ Odorhei.

⁴ Sigismund Báthory, principele Transilvaniei.

⁵ Câmpeni.

⁶ Sălciua.

⁷ Muşca.

⁸ Zalău.

⁹ Nuşeni.

¹⁰ Măerişte.

¹¹ Jibou.

¹² Zimbor.

¹³ Hida.

¹⁴ Dej.

¹⁵ Reteag.

¹⁶ Vărădia de Mureş.

¹⁷ Orăştie.

¹⁸ Dobra.

¹⁹ Şoimuş.

²⁰ Valcău.

²¹ Zeicani.

²² Mehadia.

²³ Pogănici.

²⁴ Gherla.

²⁵ Zlatna.

²⁶ Ocna Sibiului.

²⁷ Cojocna.

²⁸ Sic.

²⁹ Urmează, fără sens, *sein*.

³⁰ Este vorba, cu mare probabilitate, de ocna de sare de la Praid.

³¹ Este vorba, cu mare probabilitate, de mina de fier şi huta de la Vlăhiţa.

³² Mediaş.

³³ Alba Iulia.

³⁴ Mihai Viteazul.

³⁵ Ferdinand I de Habsburg, împărat romano-german (1556-1564), rege al Ungariei (1526–1564) şi al Boemiei (1527-1564), rege roman (1531–1556).